www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

منزلت زن در اندیشه اسلامی

از امام علی علیه السلام تا انقلاب اسلامی

علیرضا مرادی زانی

بسم الله الرحمن الرحیم

منزلت زن در اندیشه اسلامی : از امام علی علیه السلام تا انقلاب اسلامی

نویسنده:

علیرضا مرادی رنانی

ناشر چاپي:

ایلماه

ناشر دیجیتالي:

مرکز تحقیقات رایانه‌اي قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
منزلت زن در اندیشه اسلامی: از امام علی علیه السلام تا انقلاب اسلامی ----- ۸
مشخصات کتاب ----- ۸
اشاره ----- ۹
تقدیم نامه ----- ۱۵
فهرست مطالب ----- ۱۷
مقدمه: ----- ۱۹
۱. کلیات و مفاهیم ----- ۲۵
اشارهٔ ----- ۲۵
۱.۱. مفهوم جایگاه زن ----- ۲۶
۱.۲. عوامل تعیین کننده جایگاه زن ----- ۲۷
۱.۳. جایگاه زن درآیات و روایات ----- ۳۰
اشارهٔ ----- ۳۰
۱.۳.۱. آفرینش زن در قرآن ----- ۳۱
۱.۳.۲. منزلت زن در روایات ----- ۳۴
۲. زن در نگاه امام علی (علیه السلام): تحلیل جایگاه زن در نهج البلاغه ----- ۳۸
اشارهٔ ----- ۳۸
۲.۱. گونه شناسی نگرش به زن در شروح نهج البلاغه ----- ۳۸
۲.۲. جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین ----- ۴۱
۲.۳. احترام و نکوداشت زن ----- ۴۴
۲.۴. احیای حقوق زنان در سیره و سخن امام علی (علیه السلام) ----- ۴۶
۲.۵. بررسی ها ----- ۴۹
اشارهٔ ----- ۴۹
۲.۵.۱. جایگاه مشورتی زنان در سیره عملی امام علی (علیه السلام) ----- ۵۱

۲.۵.۲. زن؛ زینت زندگی یا فتنه؟ ---- ۵۴
۲.۵.۳. عقرب یا گوهر؟ رمزگشایی از یک تشبیه چالشی در سخن امام علی ---- ۵۵
۲.۵.۴. غیرت: فضیلت یا رذیلت؟ ---- ۵۷
۲.۵.۵. تحلیل خطبه ۸۰: پاسخ به فتنه جمل یا حکمی کلی درباره زنان؟ ---- ۵۹
۲.۵.۶. بررسی و نقد روایت «زن شر است» ---- ۶۵
۳. زن در گفتمان انقلاب اسلامی: تحلیل جایگاه و نقش زنان در اندیشه امام خمینی و مقام معظم رهبری ---- ۷۰
اشارهٔ ---- ۷۰
۳.۱. امام خمینی (رحمه الله) و احیای جایگاه زن: از کرامت اسلامی تا نقش آفرینی انقلابی ---- ۷۱
اشارهٔ ---- ۷۱
۳.۱.۱. آزادی زنان در گفتمان امام خمینی (رحمه الله): از حق مداری تا تکلیف گرایی انقلابی ---- ۷۴
۳.۱.۲. جایگاه و منزلت اجتماعی زنان در اندیشه امام خمینی (رحمه الله): مشارکت مبتنی بر عفت و مسئولیت ---- ۷۶
۳.۱.۳. مقام مادری و نقش انسان سازی زن در گفتمان امام خمینی (رحمه الله) ---- ۷۸
۳.۱.۴. انسان سازی زنان در گفتمان امام خمینی (رحمه الله): از آرمان گرایی تا نقش آفرینی اجتماعی ---- ۸۱
۳.۲. کرامت و هویت زن در گفتمان امام خامنه ای (مدظله العالی): عرصه های فردی، خانوادگی و اجتماعی ---- ۸۴
اشارهٔ ---- ۸۴
۳.۲.۱. کرامت و هویت زن ---- ۸۴
اشارهٔ ---- ۸۴
هویت اسلامی زنان ---- ۸۵
۳.۲.۲. منزلت زن در عرصه فردی: خودسازی برای تأثیرگذاری اجتماعی ---- ۸۷
۳.۲.۳. منزلت زن در عرصه خانوادگی از منظر امام خامنه ای: مادری و همسری به مثابه مجاهدت و هنر متعالی ---- ۸۹
۳.۲.۳. منزلت زن در عرصه اجتماعی از دیدگاه امام خامنه ای: حضور مشروط و مسئولیت محور ---- ۹۳
۴. نتیجه و پیشنهاد ---- ۹۷
اشارهٔ ---- ۹۷
۴.۱. جمع بندی نهایی: اسلام، امام علی (علیه السلام) و رهبران انقلاب اسلامی؛ احیای کرامت و تعیین نقش متعالی زن ---- ۹۸
۴.۲. پیشنهاد ها ---- ۱۰۱
فهرست منابع: ---- ۱۰۵

اشاره ---------- ۱۰۵
کتاب: ---------- ۱۰۵
مقالات: ---------- ۱۰۸
درباره مرکز ---------- ۱۰۹

منزلت زن در اندیشه اسلامی: از امام علی علیه السلام تا انقلاب اسلامی

مشخصات کتاب

سرشناسه: مرادی رنانی، علیرضا، 1378 -

عنوان و نام پدیدار: منزلت زن در اندیشه اسلامی: از امام علی علیه السلام تا انقلاب اسلامی/ نویسنده علیرضا مرادی رنانی.

مشخصات نشر: اصفهان: ایلماه ، 1404.

مشخصات ظاهری: 100 ص.؛ 14/5×21/5 س م.

شابک: 978-622-89686-0-5

وضعیت فهرست نویسی:فیپا.

یادداشت: کتابنامه:ص.91-94.

موضوع:زنان در اسلام

Women in Islam

موضوع:علی بن ابی طالب (علیه السلام)، امام اول، 23 قبل از هجرت - 40ق. -- دیدگاه درباره زن

Ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661 -- Views on women

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، 1279 - 1368. -- دیدگاه درباره زن

Khomeyni, Ruhollah, Leader and Founder of IRI -- Views on women

موضوع: خامنه ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران ، 1318 - --دیدگاه درباره زن

Khamene'i، Ali، Leader of IRI ، 1939 - -- Views on Woman

رده بندی کنگره: BP230/172

رده بندی دیویی: 297/4831

شماره کتاب شناسی ملی: 10415768

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا.

اشاره

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ص: 2

منزلت زن در اندیشه اسلامی

از امام علی علیه السلام تا انقلاب اسلامی

نویسنده: علیرضا مرادی رنانی

ص: 3

سرشناسه: مرادی رنانی، علیرضا، 1378 -

عنوان و نام پدیدار: منزلت زن در اندیشه اسلامی: از امام علی تا انقلاب اسلامی/ نویسنده علیرضا مرادی رنانی.

مشخصات نشر: اصفهان: ایلماه ، 1404.

مشخصات ظاهری: 100 ص.؛ 14/5×21/5 س م.

شابک: 978-622-89686-0-5

وضعیت فهرست نویسی:فیپا.

یادداشت: کتابنامه:ص.91-94.

موضوع:زنان در اسلام

Women in Islam

موضوع:علی بن ابی طالب (علیه السلام)، امام اول، 23 قبل از هجرت - 40ق. -- دیدگاه درباره زن

Ali ibn Abi-talib, Imam I, 600-661 -- Views on women

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، 1279 - 1368. -- دیدگاه درباره زن

Khomeyni, Ruhollah, Leader and Founder of IRI -- Views on women

موضوع: خامنه ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران ، 1318 - --دیدگاه درباره زن

Khamene'i، Ali، Leader of IRI ، 1939 - -- Views on Woman

رده بندی کنگره: BP230/172

رده بندی دیویی: 297/4831

شماره کتاب شناسی ملی: 10415768

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا.

ایلماه

نام اثر : منزلت زن در اندیشه اسلامی: از امام علی (علیه السلام) تا تداوم انقلاب اسلامی

نام نویسنده : علیرضا مرادی رنانی

ناشر : ایلماه

شابک:978-622-89686-0-5

چاپ اول : پاییز 1404

طراح جلد: علیرضا میره زاده

ویراستار دیجیتالی : محمّد علی ملک محمّد

ص: 4

تقدیم نامه

این پژوهش که تلاشی است در بازخوانی جایگاه رفیع زن در دو سپهر درخشان سخن امام علی (علیه السلام) و گفتمان رهبران انقلاب اسلامی، با توکل بر خداوند متعال و به امید آنکه گامی هر چند کوچک در راه تکریم مقام انسان سازِ زن باشد، تقدیم می گردد:

به پیشگاه بانوی دو عالم، حضرت فاطمه ی زهرا (سلام الله علیها) که اسوه ی کامل کرامت، مقاومت و نقش آفرینی زن در همه عرصه های زندگی است.

به تمام شهدا، به ویژه شهدای زن و مادران شهید که با عظمتِ ایثار و صبر خود، درس های جاودانه ی زن مسلمان انقلابی را به تاریخ آموختند.

به مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی خامنه ای (مدّظلّه العالی) که با رهنمودهای حکیمانه ی خود، چراغ راه تبیین و تحقق الگوی ناب «زن تراز انقلاب اسلامی» را همواره فروزان نگه داشته اند.

و در نهایت، به همه زنان غیور، متعهد و فهیم ایران اسلامی که در سنگر خانه و جامعه، پرچمدار عزت، آگاهی و سازندگی اند.

باشد که این اثر، مورد قبول درگاه احدیت و مایه ی استفاده ی جویندگان حقیقت قرار گیرد.

تقدیر و سپاس

فهرست مطالب

مقدمه:...5فصل اول: کلیات

و مفاهیم

1.1. مفهوم جایگاه زن...12

1.. عوامل تعیین کننده جایگاه زن...13

1.. جایگاه زن درآیات و روایات...16

1.3.1. آفرینش زن در قرآن... 17

1.3.2. منزلت زن در روایات... 20

فصل دوم: زن در نگاه امام علی (علیه السلام)

2.1. گونه شناسی نگرش به زن در شروح نهج البلاغه... 24

2.2. جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین... 27

2.3. احترام و نکوداشت زن... 30

2.4. احیای حقوق زنان در سیره و سخن امام علی (علیه السلام)... 32

2.5. بررسی ها... 35

2.5.1. جایگاه مشورتی زنان در سیره عملی امام علی (علیه السلام).... 37

2.5.2. زن؛ زینت زندگی یا فتنه؟... 40

2.5.3. عقرب یا گوهر؟ رمزگشایی از یک تشبیه چالشی در سخن امام علی (علیه السلام)... 41

2.5.4. غیرت: فضیلت یا رذیلت؟... 43

2.5.5. تحلیل خطبه 80: پاسخ به فتنه جمل یا حکمی کلی درباره زنان؟... 45

2.5.6. بررسی و نقد روایت «زن شر است»... 51

فصل سوم : زن درگفتمان انقلاب اسلامی

3. زن در گفتمان انقلاب اسلامی:... 56

3.1. امام خمینی (رحمه الله) و احیای جایگاه زن... 57

3.1.1. آزادی زنان در گفتمان امام خمینی (رحمه الله):... 60

3.1.2. جایگاه و منزلت اجتماعی زنان در اندیشه امام خمینی (رحمه الله):... 62

3.1.3. مقام مادری و نقش انسان سازی زن در گفتمان امام خمینی (رحمه الله)... 64

3.1.4. انسان سازی زنان در گفتمان امام خمینی (رحمه الله)... 67

3.2. کرامت و هویت زن در گفتمان امام خامنه ای (مدظله العالی)... 70

3.2.1. کرامت و هویت زن... 70

3.2.2. منزلت زن در عرصه فردی: خودسازی برای تأثیرگذاری اجتماعی... 73

3.2.3. منزلت زن در عرصه خانوادگی از منظر امام خامنه ای... 75

3.2.3. منزلت زن در عرصه اجتماعی از دیدگاه امام خامنه ای... 79

نتیجه و پیشنهاد... 83

فصل چهارم: جمع بندی و پیشنهاد

4.1. جمع بندی نهایی:... 84

4.2. پیشنهاد ها... 87

فهرست منابع:... 91

ص: 9

مقدمه:

زن موجودی اسـرارآمیز است که همواره دو سـاحت داشـته است: جمال و جلال عشق و مرگ. عشق زن که مظهر آرمانی آن است، چون شعر خلق مدام است، چراکه زن جسـماً و روحاً و نفساً به مرد حیات می بخشد. زن رمز طبیعت است. پس شـگفت نیست که در وصفش گفته اند: زنان هر سـرزمین، شعر آن سرزمین اند و روح هر جامعه در زنان آن جامعه چون گل می شکفد یا پژمرده می شود؛ تا جامعه چه جایگاهی به وی عطا کند.

در نخستین جوامع بشـری نه نظـام مردسالاری حاکم بود و نه زن سالاری، بلکه این هر دو، وظایف و مشاغل مختلفی داشـتند و همکار و مکمل یکـدیگر بودنـد. هیـچ چیز مبین برتری یکی بر دیگری نبود. زنان به گردآوری مواد خوراکی می پرداختنـد و مردان به شـکار و نوعی تبـادل و توازن میان آن دو وجود داشت. تا اینکه این تبادل و توازن در سال 2000 پیش از میلاد پایان می گیرد و منزلت زن رو به افول می گراید. از آن دوران به بعد، مرد می کوشد تا زن را از میدان بیرون رانده، فرمانروای مطلق العنان باشد.

به زعـم الیزابت بادنتر، پدرسالاری مبتنی بر حذف یا اخفای زن، در غرب با دموکراسی آتن در قرن پنجم پیش از میلاد آغازشده و با ظلم در حق زنان همواره بوده و هست. چه در زمان انقلاب کبیر فرانسه که رو به افول نهاد (جلال ستاری،

سیمـای زن در فرهنـگ ایران)، زمـانی که الهه ای که برای پرسـتش بـود، از حقـوق حقه خـود محروم بود؛ چه در دوره مردسالاـری که بی رحمانه ترین رفتارها نثارش می شد؛ چه در زمان جاهلیت که حتی پس از مرگ همسـرش نیز به عنوان کالا به ارث می رسید؛ چه درزمانی که در بعضی کشورها پس از مرگ همسر، او نیز باید سوزانده می شد و... اکنون نیز که فریاد مدرنیته گوش عالم را ناشنوا ساخته، برده داری نوین زن شکل گرفته است.

خداونـد بـا خلقت زن و مرد، برای آن هـا حق وحقوقی مسـاوی در جامعه قرار داده است؛ ولی در زمان قبل از اسـلام و حتی در برخی از ادیان پس از اسـلام، زنان همواره در موقعیت های متفاوت مورد ظلم و سـتم قرار می گرفتنـد، به طوری که گاهی از حقوق اولیه یک انسان محروم بودند. مقام مادر به عنوان یکی از مهم ترین و مقدس ترین جایگاه های زن و منزلت او شـناخته شده است. مقاله حاضر به بررسی جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین و رهبران انقلاب اسلامی به نگارش درآمده است.

پیشـینه مطالعه درزمینهٔ جایگاه زن در نهج البلاغه، بررسـی های زیادی را دربر می گیرد. ازجمله در پژوهشـی با عنوان «باز پژوهی دیدگاه امام علی (علیه السـلام) درباره عقل زنان با تأکید بر خطبه 80 نهج البلاغه»، محقق دیدگاه امام علی (علیه السلام) درباره زنان را موردنقد قرار داده و خطبه 80 نهج البلاغه را که درزمینهٔ نواقص العقول بودن زن است، به دلیل این که با سـند عامه نقل شده، ضعیف دانسته و آن را از خطبه های امام علی (علیه السلام) نمی داند (طیبی، ناهید، باز پژوهی دیدگاه امام علی (علیه السلام) درباره عقل زنان با تأکید بر خطبه 80 نهج البلاغه، 1395).

نظر بیگی در تحقیقی با عنوان «جامعه شناسی زبان در تبیین جایگاه اجتماعی زن در خطبه 80 نهج البلاغه»، زن در نهج البلاغه را ترسیم طرحی

یـک بعـدی از چهره کامل زن در قرآن معرفی کرده است که فضای این طرح را جوی آکنـده از فتنه های زمانه و دسـیسه های سیاسـی در برگرفته است. از دیدگاه این محقق، مفسران نهج البلاغه به دنبال اثبات این که زنان در مقام عبودیت، عروج و تکامل، دریافت های ذهنی و انتزاعـات عقلی و... از مردان نـاقص ترنـد، آن ها را با عباراتی چون عقرب، شـر، ناقص الایمان، ناقص الحظ و ناقص العقل توصـیف می کنند (نظر بیگی، جامعه شناسی زبان در تبیین جایگاه اجتماعی زن در خطبه 80 نهج البلاغه، 1394).

دشـمنان اسلام برای سوءاستفاده از شرایط حاکم بر جامعه، از هر حرف و سخنی در جهت اهداف خود تعبیر و تفسیر می نمایند؛ تا جایی که برخی بـا تمسک به ظاهر کلام امیرالمؤمنین (علیه السـلام)، تمسک پـذیری زن و وجود ارزشـی والای انسانی او را انکار نموده و وی را موجودی دون پایه معرفی می کنند و گروهی دیگر با تأکید بر منزلت و کرامت والای زن، کلام حضرت را منافی با منزلت و مقام زن عنوان می کنند.

بر طبق پژوهش صارمی گروی و همکارش در سال 1391 با عنوان «جایگاه و حقوق زن در نهج البلاغه»، در سـیره حضرت به رغم سنت جاهلیت، ایشان به مقام زن احترام بسیار گذاشته و زن را مظهر جمال و عطوفت الهی معرفی می نمایند. همچنین حضرت در کلام دیگری زن را امانت الهی معرفی کرده که هماننـد دیگر امانات، ارزشـمند و قابل احترام هست (صارمی گروی، سـکینه؛ مجیدی، محسن، جایگاه زن در نهج البلاغه، 1391).

بنابر برداشت ها و دیدگاه های متفاوت نسبت به جایگاه زن در شرایط حاکم بر جامعه، لازم و ضروری است احادیث و روایات و همچنین دیدگاه های رهبران انقلاب باتوجه به شرایط موجود مورد بررسی قرار گیرند.

هـدف از تحقیق حاضـر، بررسـی جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین (علیه السـلام) و رهبران انقلاب اسـلامی می باشد. به همین منظور به دنبال یافتن پاسخی مناسب برای یک پرسش اصلی و چند پرسش فرعی است. پرسش اصلی این است که از دیدگاه امام علی (علیه السلام) و رهبران انقلاب اسـلامی جایگاه زن چگونه است؟ پرسـش های فرعی عبارت اند از: جایگاه زن قبل از اسـلام و بعد از اسـلام و در زمان حکومت امـام علی (علیه السـلام) چگونه بوده است؟ رهـبران انقلاـب اسـلامی پس از پیروزی انقلاـب چه جایگـاهی برای زنـان در نظر گرفتند؟ پژوهشـگر درروند دستیابی به پاسخ پرسـش های مذکور با مانع خاصـی مواجه نبوده است. تحقیق حاضـر یک تحقیق توصـیفی- تحلیلی است که از منـابع کتابخـانه ای شامـل کتب احادیث، نهـج البلاغه، مقالات و سایت های اینترنتی درزمینهٔ موضوع اسـتفاده شـده است.

این پژوهش به بررسـی جایگاه زن در دو منظر کلیدی می پردازد: سـخن امام علی (علیه السـلام) در نهج البلاغه و گفتمان رهبران انقلاب اسلامی (امام خمینی و مقام معظم رهبری)

در تحلیل کلام امام علی (علیه السلام)، با اشاره به عباراتی که اغلب چالش برانگیز تلقی می شوند (مانند خطبه 80)، تأکید شده است که این سـخنان عمدتاً واکنشی موقعیتی (به ویژه پس از جنگ جمل) و ناظر به مصداق خاص است و نباید به عنوان حکمی کلی و ذاتی درباره همه زنان تفسیر شود. در کنار این، سیره عملی و سایر سخنان ایشان، حاکی از تکریم والای مقام زن به عنوان امانت الهی است.

در بخش رهبران انقلاـب، گفتمـان امـام خمینی (رحمه الله) و امـام خـامنه ای (مـدظله العالی) به عنوان احیاگرایان جایگاه زن در جامعه اسلامی معاصر

تحلیل شده است. این گفتمان با طرد هم زمان الگوی سنتیِ منفعل و الگوی غربیِ ابزارگرا، «الگوی سوم» زن مسلمان انقلابی را ارائه می دهد: زنی که هم عفیف و خانواده محور است و هم فعال، آگاه و پیشرو در عرصه های سیاسی و اجتماعی.

این نگاه، مقام مادری و همسری را نه به عنوان محدودیت که به عنوان شغلی متعالی و آینده ساز (حتی باارزشی بالاتر از مسئولیت های اجرایی) ارج می نهد و حضور اجتماعی را مشروط به عدم تعارض با این نقش بی بدیل و رعایت حریم های اسلامی می داند.

در جمع بندی نهایی، این پژوهش نشان می دهد که اسلام با نگاهی کرامت محور، سنت علوی با تأکید بر تعقل و حفظ حریم و گفتمان انقلاب اسلامی با تلفیق مسئولیت های خانوادگی و اجتماعی، تصویری متعالی، متوازن و اثرگذار از زن ارائه می دهند که او را از حاشیه به متن تحولات فردی و تاریخی وارد می سازد.

1. کلیات و مفاهیم

اشارة

ص: 16

1.1. مفهوم جایگاه زن

جایگاه زن، یعنی موقعیت و نقشی که زن می تواند در خانواده و در اجتماع داشته باشد. از این نظر، زن در اسلام از جایگاهی بسیار والا هم در اجتماع و هم در خانواده برخوردار است. به دلیل این که زن سازنده خانواده است و خانواده کوچک ترین واحد اجتماعی جامعه هست؛ بنابراین می توان گفت که زن سازنده جامعه است، به طوری که قادر خواهد بود جامعه را به سمت سعادت و تعالی یا به سمت انحراف و فساد بکشاند.

به طورکلی، زن با توجه به شرایط خلقتش از جایگاه ممتازی برخوردار است، به طوری که مردان قابلیت جانشینی آن ها را نخواهند داشت. زن به لحاظ جایگاه بزرگی که در نظام خلقت دارد، وظیفه و مسئولیت اجتماعی او مشخص می گردد. وظیفه ای بزرگ که محور اساسی صلاح فردی و اجتماعی بوده و عدم انجام آن، اساس فساد فردی و اجتماعی را به دنبال خواهد داشت.

همچنین اگر زن بتواند مسئولیتی را که به عنوان یک امر الهی و تکلیف عقلی و دینی بر عهده دارد، به طور کامل به انجام برساند، به کمال انسانی دست پیدا خواهد نمود. در این صورت است که بهشت را زیر پای خود خواهد دید؛ اما بی تفاوت بودن و رها نمودن چنین جایگاهی که زیربنای تکوینی مسئولیت انسانی و تکلیف الهی است، زن را به پایین ترین مرتبه وجودی فرو خواهد کشاند.

جایگاه و منزلت زن عبارت است از پرورش و آماده سازی انسان. خداونـد در سوره بقره می فرماید: «زن کشتزار شـماست» (بقره/223). زن نگه دارنده و حافظ بقای حیات است. کرامت آدمی بسته به کرامت زن است.

1.2. عوامل تعیین کننده جایگاه زن

یکی از پردامنه ترین مسائلی که در دنیای امروز در مورد زن و روابط اجتماعی و سیاسـی او بحث می شود، مسـئله جایگاه او در خانواده و جامعه است. اسـتفاده از نیروی زنان به عنوان نیمی از جمعیت جهان که می توانند در مسائل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مشارکت فعال داشـته باشـند، نقش مهمی در توسـعه و شـکوفایی هر کشـور دارد. بـا درک این مطلب، هر کشوری برای رشـد و توسـعه خود بایـد موانع فرهنگی، اجتماعی و سیاسـی که سد راه مشارکت سیاسی، فرهنگی و اجتماعی زنان می شود را برداشته و محیط جامعه را برای این تغییر و تحولات آماده کند.

اما چگونه می توان جامعه را برای این تغییر و تحولات آماده کرد؟ حضـرت علی (علیه السلام) درزمینهٔ جایگاه زن در جامعه می فرمایند: «مهم ترین ویژگی زن که هم ردیـف ویژگی مردان هست، مسـئله جهـاد است». در فرهنـگ اسـلام، جهـاد اوج حضـور و قـابلیت یـابی شخصـیت یـک فرد مسـلمان است؛ اما بنا به مفاد این فرمایش امام (علیه السـلام)، جهاد تنها ویژه مردان نیست؛ زن هم برای خود جهاد دارد و می تواند نقشی ایفا کند که هم سطح جهاد مردان باشد. حضرت می فرمایند:

«جهاد المرأة حسن التبعل؛ جهاد زن، برخورد متناسب با همسر است» (نهج البلاغه، کلمات قصار، شماره 136)

برای مشـخص کردن جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین و رهبران انقلاب اسـلامی، لازم است دیدگاه هایی که در جامعه نسبت به زن وجود داشته و دارد موردبررسی قرار گیرد.

حضرت علی (علیه السلام) پس از فتنه جمل درباره زنان می فرمایند:

«ای مردم! زنان ازنظر ایمان و بهره اقتصادی و موهبت عقل کاستی هایی دارند؛ اما کاستی ایمان آنان به دلیل آن است که از نماز و روزه در ایـام عـادت بـازمی ماننـد و گواه کـاستی عقل آنان این است که شـهادت دو نفر از آنان همچون شـهادت یک مرد است و امّا کاستی بهره اقتصادی آنان دلیلش این است که سـهم ارث آنان نصف سـهم مردان است. حال که چنین است، از زنان بد بپرهیزید و مراقب نیکان آنان باشـید و در اعمال نیک به صورت اطاعت بی قیدوشـرط از آنان اطاعت نکنیـد تا در اعمال بد از شـما انتظار پیروی نداشـته باشـند» (نهج البلاغه، خطبه 80)

با توجه به این خطبه امیرالمؤمنین (علیه السـلام)، جایگاه و منزلت زن با توجه به موقعیت و شرایط جامعه می تواند متفاوت باشد. تا قبل از انقلاب اسلامی، در مورد جایگاه زنان در جامعه دو دیدگاه متفاوت وجود داشت که هر دو ضدونقیض هم بودند: یکی به خانه نشینی زنان اعتقـاد داشت و دیگری نگـاهی ابزار گونه به زنـان داشت؛ امـا انقلاب اسـلامی راه سومی را به عنوان وضـعیتی میانه این دو دیـدگاه در نظر گرفت. در این زمینه، نظریه های متفاوت زیادی مطرح شـده که برخی حضور زن را در فعالیت های اجتماعی نفی می کننـد و برخی آن را عامل پیشرفت و توسعه کشور می دانند.

چهار عامل بر جایگاه زنان در جامعه بیشترین نقش رادارند:

1. اعتماد: با پیروزی انقلاب اسلامی، به صورت های گوناگون، حس اعتماد در افراد، به خصوص زنان، افزایش یافت.

2. آموزش: بالا بردن سطح علمی و سواد زنان در جامعه تا جایی که رهبر انقلاب اسلامی آموزش همه افراد جامعه بدون تبعیض جنسیتی را با تشکیل نهضت سوادآموزی الزامی دانستند.

3. هویت اسلامی زنان: تقویت هویت دینی و اسلامی زنان به عنوان عاملی مهم در تعیین جایگاه اجتماعی آنان.

4. ساختار جامعه: انقلاب اسلامی با قانون رأی دادن از سن 18 سالگی (بدون تفاوت در جنسیت زن و مرد) در انتخابات مجلس، درواقع به طور مستقیم یا غیرمستقیم همه افراد جامعه را در مشارکت سیاسی دخیل کردند.

1.3. جایگاه زن درآیات و روایات

اشارة

برای بیان جایگاه زن، لازم است ابعاد مختلف وجودی، اعتقادی و اجتماعی زن مشخص گردد تا شناخت بیشتری نسبت به مقام و جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) - که همان جایگاه زن در اسلام را بیان می دارد- و نیز جایگاه زن در دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی حاصل شود.

زن در فرهنگ اسلامی، مظهر جلوه های الهی است و پاکی او موجب خیروبرکت شناخته شده و از ارزش و احترام فوق العاده ای برخوردار است. حضرت علی (علیه السلام) می فرمایند:

«آن ها (زنان) نزد شما امانت های خدا هستند، آزارشان نرسانید و بر آن ها سخت نگیرید» (محدث نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، ج 2، ص 551، 14 ق).

هویت زن، هویت جامعه است. درواقع، ارج گذاری به زن و خدمات بی پایان او، ارزش نهادن به هستی جامعه است.

1.3.1. آفرینش زن در قرآن

از ضروریات مطالعه درباره منزلت زنان این است که جایگاه والای او در طول تاریخ مورد بی توجهی و کوتاهی قرارگرفته است. لذا برای مشخص شدن جایگاه و منزلت زن در نظام خلقت، چه منبعی مطمئن تر از قرآن کریم می تواند پاسخگوی این ضرورت باشد؟

ازجمله این بی توجهی ها، دیدگاهی است که زن را طفیلی مردان و آفریده شده از آنان می داند. خداوند در قرآن صراحتاً این ادعا را رد کرده و می فرماید: «إِنِّی خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِینٍ» (صاد/71) و آفرینش را به خود نسبت داده و می فرماید: «فَنَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی» (صاد/72). همچنین در سوره مؤمنون، با توصیف مراحل رشد جنین، بر شکوه آفرینش تأکید می ورزد و درنهایت می فرماید: «ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِینَ» (مومنون/14)

در قرآن، ازآنچه در برخی کتب مذهبی آمده – مانند آفرینش زن از مایه ای پست تر یا رویکردی تحقیرآمیز نسبت به سرشت زن – خبری نیست. اسلام نظریه تحقیرآمیزی نسبت به زن ازلحاظ سرشت و طینت ندارد (مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، ص 19-131).

در سوره نحل آمده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیَاةً طَیِّبَةً» (نحل/97). در این آیه، حیات پاکیزه مشروط به دو امر است: ایمان (حسن فاعلی) و عمل صالح (حسن فعلی)، بدون تفاوت میان زن و مرد.

قرآن گاهی با صراحت الفاظ، برشمول خطاب های خود برای هر دو جنس تأکید می کند؛ چنان که در سوره آل عمران می فرماید:

«فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» (آل عمران/195.)

این آیه نه تنها تساوی زن و مرد در پاداش الهی را بیان می کند، بلکه نشان می دهد که اگر درآیات دیگر الفاظ مذکر به کاررفته، منظور انحصار به مردان نیست.

گاهی ممکن است تصور شود قرآن به مردان بهای بیشتری می دهد، ولی شواهد بسیاری خلاف این را ثابت می کند؛ مانند آن که در وصف حضرت مریم می فرماید: «وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ» (تحریم/12.) این آیات نشان می دهد که زن نیز می تواند به مقامات عالی ایمانی و عملی دست یابد (جوادی آملی، عبدالله، زن در آینه جمال و جلال، ص 53 و 94)

در بررسی دیدگاه قرآن درباره جایگاه زن در نظام خلقت، در سوره نساء می خوانیم: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً» (نساء/1.) این آیه بر یگانگی سرشت زن و مرد و خلق آنان از یک نفس تأکید دارد.

علامه طبرسی با اشاره به روایاتی درباره آفرینش حوا از دنده آدم، به نکته ای تربیتی اشاره می کند که سازگاری با ویژگی های طبیعی زن را توصیه می نماید (طبرسی، مجمع البیان، ج 3، ص 8)؛ اما مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر آیه 21 سوره روم («وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا») توضیح می دهد که این آیه – مانند آیات مشابه – بر همنوع بودن زن و مرد و آرامش بخشی این رابطه تأکید دارد، نه بر تبعیض یا فرودستی یکی نسبت به دیگری.

درمجموع، قرآن کریم بـا تأکیـد بر اشتراک سـرشتی زن و مرد، پـاداش یکسـان اخروی و توانـایی هر دو جنس دررسـیدن به مقامات عالی انسانی و معنوی، جایگاه رفیع و متساوی زن را در نظام خلقت تبیین کرده است.

ص: 24

1.3.2. منزلت زن در روایات

در روایات برای زن جایگاهی بلند و مسئولیت هایی متعالی بیان شده است. امام صادق (علیه السلام) در این زمینه می فرماید:

«هرگاه زن نماز پنج گانه خود را بخواند و روزه ماه رمضانش را بگیرد و حج خانه خدا را (در صورت استطاعت) انجام دهد و از شوهر خود اطاعت کند و دارای ولایت امیر مؤمنان علی (علیه السلام) باشد، پس از هر دری از درهای بهشت که بخواهد داخل شود» (شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج 3، ص 441.)

همچنین در روایتی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) نقل شده است که مردی خدمت ایشان آمد و گفت: همسری دارم که وقتی به خانه می آیم به استقبالم می شتابد و هنگام خروج مرا بدرقه می کند و وقتی مرا غمگین می بیند می پرسد: «اگر برای روزی غصه می خوری، خداوند آن را تضمین کرده و اگر برای آخرتت نگرانی، خداوند بر همتت بیفزاید.» رسول خدا (صلی الله علیه وآله) فرمود: «خداوند کارگزارانی دارد و این زن از کارگزاران خداست و نیمی از اجر شهیدان از آن اوست» (همان، ص 389)

ابوحمزه نیز از جابر انصاری نقل می کند که گفت: ما نزد پیامبر (صلی الله علیه وآله) نشسته بودیم و درباره زنان و فضیلت برخی از آنان صحبت می کردیم. رسول خدا (صلی الله علیه وآله) فرمود: «آیا شمارا از بهترین زنانتان آگاه سازم؟» گفتیم: آری، ای رسول خدا! حضرت فرمود: «بهترین زنان شما کسی است که در فرزند آوری سستی نکند، پرمهر باشد، پوشیده و خویشتن دار باشد، در میان بستگانش وزین و گران قدر باشد، با شوهرش فروتن باشد، خود را برای او بیاراید اما از دید دیگران مصون بماند، به سخن شوهرش گوش دهد و

خواسته او را بپذیرد و هنگامی که با او خلوت می کند، نیازهایش را برآورده سازد...» (همان)

این روایات، تصویری جامع و متعالی از جایگاه زن ترسیم می کند که در آن، مسئولیت های دینی، خانوادگی و اخلاقی او در کنار یکدیگر، مسیر کمال و قرب الهی را برای وی می گشایند.

ص: 26

2. زن در نگاه امام علی علیه السلام

ص: 28

2. زن در نگاه امام علی (علیه السلام): تحلیل جایگاه زن در نهج البلاغه

اشارة

نهج البلاغه کتابی است که پس از قرآن مجید و سخنان گران بهای رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، از روز پایان تألیف در سیزدهم رجب سال 400 هجری تاکنون، همانند افسری گوهر نشان بر تارک فرهنگ بشری می درخشد. نهج البلاغه گزیده ای از سخنرانی ها، نامه ها، گفتارها، سفارش ها، بخشنامه های مدیریتی، وصیت نامه ها، منشورهای کشورداری، آموزه های تربیتی و حکمت های ژرف امیرالمؤمنین (علیه السلام) است که همواره مورداستفاده همه انسان ها در همه عصرها و نسل ها قرارگرفته است (جعفری، سید محمدمهدی، زندگانی تحلیلی امام علی (علیه السلام) و پیشینه صدور نهج البلاغه، انتشارات دارالحدیث، قم، 1396، ص 9).

2.1. گونه شناسی نگرش به زن در شروح نهج البلاغه

پرمحتوا بودن و کامل و رسا بودن کلام حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه سبب شده است تا از همان ابتدای تألیف توسط سید رضی تاکنون، موردتوجه خاص عالمان، اندیشمندان و پژوهشگران هر عصری قرار گیرد؛ به ویژه موضوع چالشی نگاه حضرت امیر (علیه السلام) به زن که در تمام دوران، علی الخصوص عصر حاضر، بسیار دغدغه برانگیز بوده و افکار و روان های بسیاری را به خود مشغول داشته است.

تمام عباراتی که از امام علی (علیه السلام) در مورد زنان در نهج البلاغه آمده، درمجموع 53 مورد می باشند که اغلب در نگاهی سطحی نگر و ظاهری، مذمت کننده زنان به حساب می آیند. مهم ترین و چالش برانگیزترین این تعابیر را می توان این گونه بیان کرد:

- خطبه 13: «شما سپاه یک زن و پیروان حیوان (شتر عایشه) بودید.»

- خطبه 27: «ای مردنمایان نامرد! ای کودک صفتان بی خرد که عقل های شما به عروسان پرده نشین شباهت دارد.»

- خطبه 80: «ای مردم، همانا زنان در مقایسه با مردان در ایمان، بهره وری از اموال و عقل متفاوت هستند... از زنان بد بپرهیزید و مراقب نیکانشان باشید».

- خطبه 153: «... زنان بی ایمان تمام همتشان آرایش زندگی و فساد انگیزی در آن است.»

- خطبه 156: «اما عایشه، پس افکار و خیالات زنانه بر او چیره شد»

- نامه 14: «زنان را با آزار دادن تحریک نکنید... آنان در نیروی بدنی و روانی و اندیشه کم توانند»

- نامه 28: «و بهترین زنان جهان از»

- نامه 31: «در امور سیاسی کشور از مشورت با زنان بپرهیز... زن گل بهاری است، نه پهلوانی سخت کوش.»

- حکمت 61: «نیش زن شیرین است»

- حکمت 124: «غیرت زن کفر آور و غیرت مرد نشانه ایمان اوست»

- حکمت 136: «جهاد زن، نیکو شوهرداری است»

- حکمت 234: «برخی از نیکوترین خلق وخوی زنان، زشت ترین اخلاق مردان است؛ مانند تکبر، ترس، بخل»

- حکمت 238: «زن وزندگی، همه اش زحمت و دردسر است و زحمت بارتر اینکه چاره ای جز بودن با او نیست»

از میـان خطبه هـا، نـامه هـا و حکمت هـای بیـان شـده در نهـج البلاـغه در مورد زن، در ادامه به مواردی که درزمینهٔ جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) بیان شده پرداخته می شود.

ص: 31

2.2. جایگاه زن در کلام امیرالمؤمنین

زنان ذخیره های انسانی مهم و ارزشـمندی برای سازنـدگی، اعتلای معنوی و مادی هر کشور محسوب می شوند و به همین دلیل شـناخت جایگاه آنان می تواند موجب ارتقای شخصـیت زنان در جامعه شود که این خود سـبب احترام به حقوق و شئون آنان است. بدون شناخت ویژگی هـای روانی، اخلاـقی، نیازها، توانایی ها و ظرافت های دنیای شـگفت انگیز بانوان و آگاهی از جایگاه حقیقی آنان در نظام هستی، استفاده از عواطف، ادراکات و توانایی های جسمی و روحی زنان ممکن نیست.

علیرغم پژوهش هـا و کوشـش هـای انجـام گرفته پیرامون زن و حقوق وی، هنوز سؤالاـت و شـبهاتی در این زمینه اذهان جوانان را به خود مشـغول داشته است. یکی از منابعی که از دیرباز در مباحث اخلاقی درباره جایگاه و منزلت زن در نگرش دینی می توان به آن اشاره نمود، کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نهج البلاغه است.

برخی روشـنفکران با نگاه انتقادآمیز به تبعیض حقوقی زن و مرد از نگاه حضـرت امیر حکم نموده انـد؛ عده ای نیز به فرودستی زن در نهج البلاغه حکم کرده و آن را در شأن علی (علیه السلام) نمی دانند؛ گروهی دیگر به خاطر اجتناب از چنین رویکردی به تأویل و تفسیر به رأی خطبه ها روی آورده اند؛ و بعضـی هم به ظاهر عبارات و گفته های نهج البلاغه اکتفا کرده و آن را مطابق اسـلام و شریعت پنداشته و زن را فرودست، ناقص و بی ارزش و مرد را فرادست، باارزش و کامل می دانند. در نگرش علی (علیه السلام) زن چگونه موجودی است؟ سلوک اجتماعی و سیره عملی حضرت کدام نظریه را تأیید می نماید؟

واقعیت این است که امروزه زنان در امور مدیریتی، اداره امور اجتماعی، قدرت تعلیم و تعلم و بسیاری از امور دیگر نه تنها از مردان کمتر نیستند، بلکه در برخی موارد از توانایی های بالایی برخوردارند؛ لذا احادیثی که زنان را تحقیر و فرودست نشان می دهد بسیار قابل تأمل است. به هر طریق این حساسیت و شبهات باید در سطحی عمیق موردتوجه و تأمل قرار گیرد.

امام علی (علیه السلام) زن را امانت الهی می داند که همچون امانت های دیگر خداوند ارزشمند و قابل اکرام و احترام است و باید آن چنان که شایسته امانت دار است از او محافظت و نگهداری شود؛ زیرا در قیامت خداوند متعال از امانت های خود سؤال می فرماید که با آن ها چگونه رفتار کردید و آیا حق امانت داری را به جا آوردید: «زنان امانت خدا بر شما هستند، به ایشان زیان نرسانید و بر ایشان سخت نگیرید» (دشتی، محمد، روش های تحقیق در اسناد و مدارک نهج البلاغه، نشر امام علی (علیه السلام)، 1368)

در سیره علی (علیه السلام) موارد متعددی از مشورت با فاطمه (سلام الله علیها) دیده می شود. ایشان به همسرش می فرمایند: «یا علی! به حق خدا از تو می خواهم که تو هم با من همراه شوی و به نماز بایستیم و امشب و آغاز زندگی خویش را با عبادت پروردگار شروع نماییم» و علی (علیه السلام) از این پیشنهاد استقبال کرد و هر دو آن شب را به عبادت ایستادند (برقعی، زهره، پژوهش های نهج البلاغه، «جایگاه حقوقی زن در نهج البلاغه»، 1383)

نقش زن در خانواده از محوری ترین نقش هاست، زیرا دو وظیفه بسیار اساسی و حیاتی در خانواده بر عهده زن گذاشته شده است: وظیفه همسری و وظیفه مادری. ایفای وظیفه زن در کانون خانواده از سوی مولای متقیان علی (علیه السلام) به عنوان یک جهاد فی سبیل الله شمرده شده است. ایشان می فرمایند:

«جهـاد المرأة حسن التبعل» (صـدوق، من لا یحضـره الفقیه، ج 3، ص 439؛ شوشتری، بهج الصـباغه، ج 14، ص 345؛ نهج البلاغه، حکمت 136)

زن علاوه بر مسئولیت همسری، وظیفه بسیار مهمی در تربیت کودکان نیز بر عهده دارد. حضرت علی (علیه السلام) در مورد تغذیه کودک با شیر مادر و نقش آن در پرورش شخصیت کودک فرمودند:

«عظمت و برکت هیچ شیری از شیر مادر برای کودک بیشتر نیست» (حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 15، باب 68، ص 175)

امـام علی (علیه السـلام) به تأثیر شـیردهی در بنای ساختار شخصـیتی و اعتقادی کودک تا آن حـد اهمیت می دادنـد که افراد را به دقت و حساسیت در این زمینه سفارش می کردند و فرمودند:

«همان گونه که برای ازدواج و انتخاب همسـر دقت می کنیـد، برای شـیر دادن نیز دقت کنیـد؛ زیرا شـیر، طبیعت کودک را تغییر می دهد» (همان، ج 25، ص 188)

حضرت علی (علیه السلام) نقش مادر را در ایجاد سجایای اخلاقی در فرزندان بسیار مهم می دانند و می فرمایند:

«سجایای اخلاقی، نشانه پاکی نسب و فضیلت ریشه خانوادگی است» (تمیمی آمدی، غررالحکم، ص 379)

2.3. احترام و نکوداشت زن

حضـرت علی (علیه السلام) در فرصت های مختلف، اصحاب ویاران خویش را به بزرگداشت مقام زنان سفارش می کردند. ایشان قبل از آغاز جنگ از اصحاب خود می خواهند که بانوان را آزار نرسانند؛ حتی بانوان مشرک و بت پرستی که در جبهه دشمن قرار دارند و به ترغیب و تشجیع سربازان دشمن می پردازند و به فرماندهان مسلمان اهانت می کنند.

زیرا امـام علی (علیه السـلام) به تفـاوت روانی بـانوان با مردان توجه کامل داشـتند و چنین فرمودنـد: «عواطف و احساسات زنان را تهییج نکنیـد، ولو آن که به نوامیس و بزرگان شـما اهانت کننـد؛ زیرا که (ناسـزا گفتن کار ناتوانان است) و آنان از حیث نیروها و جان ها و خردها سخت ناتوان انـد. گرچه ما در عصـر رسول خـدا (صـلی الله علیه وآله) در جنگ ها مأمور بودیم که دست از آنان بازداریم، درصورتی که آنان مشرکِ بودند و آزار و کشتنشان اشکالی نداشت، با این وصف (اگر در زمان جاهلیت مردی زنی را گرفته و با سنگ و عصایش می آزرد و کتک می زد، او و فرزنـدان پس از خودش نکوهش می شدنـد) و مردم می گفتند: این فرزند آن کسـی است که با زنی درافتاده و او را آزار داده. شـگفتا اسلام مسلمانان را از آزار زنان بت پرستی که در حال جنگ دشمن را علیه آنان تحریک می کردند، منع فرمود و اگر کسی این دسـتور را به کار نمی بست، مردم، خود و فرزنـدانش را سـرزنش می کردنـد» (الأنصاری قمی، محمدعلی، ترجمه نهج البلاغه، ج 1، ص 765).

توجه حضرت به منزلت و حقوق زنان تا جایی بود که در شب ضربت خوردنشان چنین فرمودند:

«درباره زنان به شـما بسیار سفارش می کنم و درباره کنیزانتان؛ آخرین مطلبی که پیامبر (صلی الله علیه وآله) درباره آن سخن گفت، مسئله احترام به زنان بود که فرمودند: به

شما درباره دو گروه از ضعیفان — زنان و کنیزان — وصیت می کنم» (شوشتری، محمدتقی، بهج الصباغه، ج 11، ص 69)

ایشان برای بانوان حتی اگر در جبهه دشـمن واقع شده باشـند احترام بسیاری قائل بودند و در کلام خویش به پایبند بودن به سیره نبوی اشاره نموده اند که یکی از وصیت هایشان نیز پاسداشت حقوق زنان است.

البته گرامی داشتن زنان در اندیشه امام علی (علیه السلام) به دوراز افراط وتفریط است. حضرت در نامه ای به امام حسن (علیه السلام) می فرمایند:

«در گرامی داشـتن زن راه افراط مسـپار تا جایی که برای شـفاعت درباره دیگران (نزد تو) به طمع افتد؛ و سـخت بپرهیز از اینکه در حق وی بـدگمان شده و غیرت را در غیر موضع به کاربندی؛ زیرا این بدگمانی، زن پاک را به ناپاکی کِشد و آراسـته و خالی الذهن را به شک و تردید افکند» (أنصاری قمی، محمدعلی، ترجمه نهج البلاغه، ج 2، ص 85)

حضـرت علی (علیه السـلام) در این کلام که خطاب به امام حسن (علیه السـلام) و تمام مردان آزاده در طول قرن هاست، می فرمایند: از شک و تردید بی جا نسـبت به همسـر بر حذر باش و در گرامی داشـتن او حدومرزی معقول قائل شو تا در موارد نادرست از شوهرش توقع انجام اعمال ناشایست را نداشته باشد. متأسفانه شک بی مورد نسبت به همسر، یکی از عوامل بسیار خطرناک در زندگی زناشویی است که گاه به جـدایی نیز می انجامد؛ بنابراین باید این سـخن تربیتی حضـرت را به فرزندشان، یکی از ژرف ترین آموزه های روان شـناختی ایشان دانست.

ص: 36

2.4. احیای حقوق زنان در سیره و سخن امام علی (علیه السلام)

تعدادی از زنان در دوران خلافت حضـرت علی (علیه السـلام) در گروه «شـرطة الخمیس» - نیروهای فدایی ویژه امام- شـرکت داشـتند. وجـود این گروه که می توان آنـان را به عنوان «پلیس زن» نامیـد، نشـان دهنـده پختگی سیاسـی و حضور فعـال زنـان در عرصه سیاسـی و اجتمـاعی در حکومت علوی است. همین زنـان بودنـد که در حضور معاویه و حجاج بن یوسف ثقفی به مـدح و سـتایش امام علی (علیه السلام) پرداختند (عیسی فر، احمد، زنان نامدار شیعه، ص 206).

همچنین تعدادی از اینان، شاعرانی بودند که با سـرودن اشـعار حماسـی، سـربازان را در سه جنگ دوران خلافت امام علی (علیه السـلام) تشویق می کردند و نقش خود را در تهییج نیروهای حق انکار نمی نمودند. این وقایع، همگی نشان دهنده احیای حقوق و نقش زنان در آن دوره است که بر اساس برنامه ها و دستورات قرآن شکل گرفت.

مشـکل زنان در دوره جاهلیت، نداشتن مسئولیت های اجتماعی نبود؛ بلکه برعکس، زنان در آن دوره بسیار فعال تر از مردان بودند. دیدگاه های تحقیرآمیز نسـبت به قشـر زنان، سـبب نادیـده گرفتن جایگاه مؤثر آنان در عرصه اجتماعی شـده بود (اوحـدی حائری، پروین دخت و رجبعلی، کاظم حاجی، بانوان شیعه، سال پنجم، شماره 17، «جایگاه زنان در عصر امامت امام علی (علیه السلام)»، 1387)

حضرت علی (علیه السلام) با الگو گیری از سیره پیامبر اسلام (صلی الله علیه واله) همواره به دفاع از حقوق زنان می پرداخت. ازجمله این موارد، دفـاع ایشان از حضـرت فاطمه زهرا (سـلام الله علیها) در جریان فـدک و نیز دفاع از حقوق زنی است که از ترس هیبت عمر، دچار سقط جنین شد.

روزی امام علی (علیه السلام) در گرمای شدید بیرون از منزل بودند. سعد پسر قیس ایشان را دید و پرسید:

«یا امیرالمؤمنین! در این گرمای سخت چرا از خانه بیرون آمده اید؟» فرمودند: «برای اینکه ستمدیده ای را یاری کنم یا سوخته دلی را پناه دهم» در همین حال، زنی ترسان و مضطرب نزد امام آمد و گفت: «یا امیرالمؤمنین، شوهرم به من ستم می کند و قسم خورده مرا بزند» حضرت با شنیدن این سخن سر فروافکند و لحظه ای تأمل کرد، سپس سر برداشت و فرمود: «نه به خدا سوگند! حق مظلوم باید بی درنگ گرفته شود» آنگاه پرسید: «منزلت کجاست؟» زن نشان داد و امام همراه او به راه افتادند.

امام علی (علیه السلام) پشت در خانه ایستاد و با صدای بلند سلام کرد. جوانی با پیراهنی رنگین بیرون آمد. حضرت به او فرمود: «از خدا بترس! همسرت را ترسانیده ای و از خانه بیرون رانده ای» جوان باخشم و بی ادبی گفت: «کار همسر من به شما چه مربوط است؟ به خاطر این سخن، او را آتش خواهم زد!»

امام علی (علیه السلام) از این گفتار بی ادبانه و قانون شکنی برآشفت. شمشیر از غلاف کشید و فرمود: «من تو را به معروف امر و از منکر نهی می کنم و فرمان الهی را ابلاغ می نمایم. حال تو نه تنها تمرّد می کنی، بلکه از فرمان الهی سرپیچی می نمایی؟ توبه کن، وگرنه تو را خواهم کشت»

در این میان، رهگذران که امام را شناختند، گرد آمدند و برای جوان طلب عفو کردند. جوان که تا آن لحظه امام را نشناخته بود، با دیدن احترام مردم دریافت در برابر رهبر مسلمانان است. شرمسار شد، سر به سوی دست امام فرود

آورد و گفت: «یا امیرالمؤمنین، از خطای من درگذر. از فرمانت اطاعت می کنم و با همسرم با نهایت تواضع رفتار خواهم کرد»

حضـرت شمشـیر را به نیام بازگرداند و از او درگذشت. سـپس به وی دسـتور داد به خانه بازگردد و به زن نیز توصـیه کرد چنان رفتار کند که دیگر چنین خشونتی پیش نیاید (اوحدی، محمدرضا، 1001 داستان از زندگی علی (علیه السلام)، ص 52-54)

پس از قتـل عثمـان، علی رغم امتنـاع امـام از قبول خلافت، مردم با اصـرار به قبول خلافت توسط ایشان به سوی او هجوم آوردنـد و بیعت نمودنـد. در این بیعت علاـوه بر مردان، زنان و دختران نیز حضور داشـتند (تمیمی آمـدی، عبدالواحـد بن محمـد آمـدی، غررالحکم، ص 195). این موضوع از فرمایشات امام در نهج البلاغه نیز مشـهود است: «شما دست مرا می کشیدید و من دستم را پس می بردم. شما برای بیعت با من هجوم آوردید؛ پیرمردها عصازنان به سوی این بیعت آمدند و مریض ها با ناتوانی و مشـقّت خود را رساندند و دختران جوان نیز درحالی که صورت هایشان را بازکرده بودند، به سوی این بیعت آمدند» (دشتی، محمد، نهج البلاغه، خطبه 9، ص 28)

کلام امام به طور غیرمسـتقیم، اشاره به داشـتن حق رأی و مشارکت سیاسـی برای بانوان در دین اسـلام است؛ بنابراین، اگر دخالت زنان در امور سیاسـی جایز نبود و از شـئون اسـلامی به دور بود، هرگز حضرت علی (علیه السلام) با آنان بیعت نمی نمود و در کلام خویش به این مسئله اشاره نمی کرد.

2.5. بررسی ها

اشارة

در میان سـخنان امام علی (علیه السـلام)، به ویژه در نهج البلاغه، گاه عباراتی به چشم می خورد که در نگاه اول می تواند متفاوت یا حتی متعارض با دیدگاه های کرامت محورانه درباره زنان به نظر برسد. این امر ضـرورت تحلیل و واکاوی دقیق این سـخنان را ایجاب می کند تا نشان دهیم هیچ تناقض یا تعارضی در منظومه فکری امام (علیه السلام) درباره اکرام و احترام به زن وجود ندارد.

مهم ترین این موارد که نیازمند تبیین و تحلیل است، عبارت اند از:

1. توصـیفاتی با بار ظاهری منفی مانند: تعابیر مربوط به «نقصان عقل» یا «شرّ بودن برخی زنان» در خطبه هایی مانند خطبه 80 که عمدتاً در بافتارهای تاریخی، سیاسـی و اجتماعی خاصـی (ماننـد پس از جنگ جمل) بیان شـده و ناظر به گروه یا رفتارهای مشخصـی است، نه کلیت زنان.

2. تأکیـد بر ویژگی های طبیعی و روان شـناختی متفاوت زن و مرد (چون تأکید بر لطافت عاطفی یا تفاوت در مسـئولیت های اجتماعی) که نه و نه تنهـا نـافی کرامت ذاتی زن نیست، بلکه مبین تنوع نقش هـا و مسـئولیت هـا در چـارچوب حکمت الهی است. این تفاوت ها به معنای برتری یک جنس بر دیگری نیست، بلکه مکملیت در مسیر تحقق جامعه متعادل را نشان می دهد.

3. هشـدارهای اخلاقی و تربیتی درباره رعایت حـدومرزها در ارتباط با زنان (ماننـد سـفارش به پرهیز از مشورت در امور حکومتی با افراد سست رأی، یا توصیه به مراقبت از حریم ها) که ناظر به حفظ کرامت و مصالح عمومی است،

نه تحقیر شخصیت زن. این دستورات درواقع برای صیانت از زن و جامعه در برابر پیامدهای سوء احتمالی صادرشده اند.

عدم تناقض در سه سطح قابل تبیین است:

سطح تاریخی ـ موقعیتی: بسیاری از این سخنان در موقعیت های خاص (جنگ، فتنه، مواجهه با گروه های مخالف) بیان شده و ناظر به واقعیت های عینی آن دوران است. انتقاد از نقش برخی زنان در جنگ جمل (خطبه 156) ناظر به یک واقعه مشخص سیاسی است.

سطح ادبی ـ بلاغی: استفاده از تشبیهات، کنایات و بیان های تمثیلی برای انتقال مفاهیم تربیتی یا هشدارهای اجتماعی. توصیف «نیش زن شیرین است» (حکمت 61) که اشاره به لطافت همراه با هشدار دارد.

سطح نظام حقوقی ـ تربیتی اسلام: این سخنان بخشی از نظام کلان تربیتی اسلام است که حقوق و تکالیف متقابل زن و مرد را در چارچوب حکمت و مصلحت تنظیم می کند. تأکید بر «جهاد زن» در خانه (حکمت 136) که درواقع بزرگداشت نقش مادر و همسر است.

2.5.1. جایگاه مشورتی زنان در سیره عملی امام علی (علیه السلام)

امام علی (علیه السلام) در وصیت خود به امام حسن (علیه السلام) می فرمایند:

«از مشورت کردن با زنان دوری گزین، زیرا رأی و عزم زنان سست است و مغز لطیفشان نیروی کافی برای یافتن راه حل در پیش آمدهای سهمگین را ندارد» (نهج البلاغه، نامه 31)

در تفسیر این سخن، در کتاب «فی ظلال نهج البلاغه» آمده است که علت نهی پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) و امام علی (علیه السلام) از مشورت با زنان، دوری آنان از مسائل اجتماعی، علوم، معارف و بی تجربگی است. (فی ظلال نهج البلاغه، ج 3، ص 532) همچنین علامه مجلسی در بحارالانوار از امام علی (علیه السلام) روایت می کند: «بپرهیز از مشورت با زنان، مگر زنی که کمال عقل او به تجربه رسیده باشد» (مجلسی، بحار الأنوار، ج 100، ص 253)

بنابراین با توجه به این فرمایشات، مقصود حضرت، زنان معمولی و کم تجربه است و اما زنانی که به تعقل و تجربه دست یافته اند، همچون مردان شایسته مشورت هستند. نظام خانواده در اسلام بر اساس مشورت زن و شوهر در امور خانواده و درنهایت قوامیت مرد استوار است.

در ادامه نامه 31 نهج البلاغه آمده است:

«دیدگانشان را باحجاب بپوشان، زیرا سخت گیری در حجاب برای آنان پایدارتر است. بیرون رفتنشان [بدون رعایت حریم] کمتر از آن نیست که فرد غیرمطمئنی را بر آنان بگماری. اگر بتوانی چنان زندگی کنی که جز تو را نشناسند، چنان کن؛ زیرا زنی که ازنظر ایمان، رأی و عقل ناتوان است، اگر دیگری را بشناسد، ممکن است در دام فریب افتاده و فسادهایی پدید آید»

مقصود امام (علیه السلام) این است که زن و مرد نامحرم نباید بیش ازحد ضرورت و خارج از چارچوب شرع با یکدیگر مراوده داشته باشند، خواه این دیدار در بیرون از خانه باشد یا درون آن.

سید رضی (رحمه الله) در نهج البلاغه به نقل از حضرت علی (علیه السلام) درباره اطاعت مردان از زنان، چنین آورده است:

«درباره نزدیکانتان از زنانتان اطاعت نکنید، زیرا زنان اگر پیر شوند، خیر آنان سپری شده و شرشان باقی مانده است. زیبایی شان از بین رفته و تندخو و بدزبان شده اند و (ازلحاظ قدرت تولیدمثل) نازا شده اند. ولی مردان وقتی پیر می گردند، شرّشان سپری شده و خیرشان باقی است، عقلشان ثابت تر شده و نظراتشان محکم تر، نادانی شان کمتر از دوران جوانی شان شده است» (شوشتری، محمدتقی، بهج الصباغه، ج 11، ص 326)

این که حضرت فرمودند: «درباره نزدیکانتان» و نفرمودند «در کلیه امور»، می تواند حاکی از این باشد که زنان گاهی در مورد نزدیکان و خانواده همسر دچار حسادت گشته و برخلاف صلاحدید اقوام همسر نظر می دهند. اگر این کلام حضرت را به تمامی امور زندگانی تعمیم دهیم، دور از عقل، منطق، دستور قرآن و سیره نبوی است؛ زیرا در قرآن، همان طور که اشاره گشت و همچنین سیره پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) که با همسران و دختر بزرگوارشان مشورت می نمودند، برخلاف آن است؛ بنابراین، تفسیری که مخالف با قرآن و سیره نبوی باشد، مردود است.

همچنین در برخی کتب دیگر نیز سخنانی با همین مضمون به امام علی (علیه السلام) نسبت داده شده که بدون شک نمی توان آن ها را پذیرفت، مانند این روایت: «از یعقوب بن یزید با سند مرفوعه از ابی عبدالله از علی (علیه السلام) منقول است که: در مخالفت نمودن با زنان برکت وجود دارد» (الحرّ العاملی،

محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، ج 21، ص 182 و شوشتری، محمدتقی، بهج الصباغه، ج 14، ص 326)

«سیوطی» در «اللآلی المصنوعه» دو حدیث مذکور را جزء احادیث موضوعه و جعلی آورده است. همچنین از قول «ابن عدی و عقیلی» نقل می کند که وجود «هشام» در سند این حدیث، سبب شده است حدیث مذکور را جزء احادیث ضعیف و موضوعه بدانیم (السُّیوطی، جلال الدین، اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة، دار الکتب العلمیة، ج 2، ص 14). علاوه بر مرفوعه بودن سند حدیث و وجود افرادی که متهم به کذب هستند، مفهوم و مقصود حدیث با نصّ قرآن و سایر احادیث رسول الله (صلی الله علیه وآله) مخالف است؛ بنابراین، نمی توان به این سخن استناد نمود.

کلامی دیگر در متن نهج البلاغه وارد گشته است که توسط امام علی (علیه السلام) پس از واقعه جمل ایرادشده:

«و اما فلانی، رأی زنان او را گرفت و خصومتی در سینه اش چونان کوره آهنگران به قلیان افتاد. اگر از آن زن خواسته می شد که آنچه را که درباره من رواداشت، در حق دیگری به جریان می انداخت، انجام نمی داد. بااین حال حرمتی که داشت به حال خود باقی است و حساب باخداست» (جعفری، محمدتقی، شرح نهج البلاغه، خطبه 156، ج 26، ص 8)

از کلام فوق کاملاً می توان متوجه گردید که منظور حضرت از «فلانی» در این خطبه، عایشه است؛ زیرا همان طور که ذکر گردید، علاوه بر این که این خطبه پس از واقعه جمل برای اهالی بصره ایراد گشته است. (ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج 9، ص 191؛ جعفری، محمدتقی، شرح نهج البلاغه، ج 26، ص 9)، به کینه ها و عقده های عایشه از اهل بیت (علیهم السلام) نیز اشاره دارد؛ بنابراین، منظور از «رأی زنانه»، رأی و نظری است که در آن احساسات و

عواطف بر تعقل غلبه داشته باشد، نه این که تمامی زنان دارای رأی و نظری مخالف عقل و منطق هستند.

2.5.2. زن؛ زینت زندگی یا فتنه؟

همت چهارپایان مصروف شکم هایشان است (جز غم شکم، غم دیگری ندارند) و همت درندگان مصروف دشمنی با دیگران (که هر جا غیر خود را ببینند، در صورت امکان او را بدرد) و همت زنان مصروف زینت زندگانی جهان و فتنه انگیزی در آن است؛ اما مؤمنان فروتن، پنددهنده و مهربان اند و از خدا ترسناک تر هستند (شوشتری، محمدتقی، بهج الصباغه، ج 14، ص 338)

برخی از معاندان به این فرمایش حضرت علی (علیه السلام) اشکال گرفته اند که منظور حضرت تمامی زنان در همه اعصار است؛ اما شوشتری معتقد است این سخن امام به عایشه اشاره دارد. (همان، ص 340). همچنین ابن ابی الحدید گفته است: منظور از این سخن، اصحاب جمل و به خصوص طلحه و زبیر است که مانند حیوانات، همتشان مصروف شکمشان بود و بر امام خروج کردند و هلاک شدند (همان، ص 339)؛ بنابراین کلام امام سخنی عام است که از آن، معنایی خاص اراده شده است. خداوند متعال نیز در قرآن زنان کافری را مَثَل زده که منظور، همسران لوط و نوح بوده است (همان، ص 340).

دلیلی که به تفسیر شارحان نهج البلاغه درباره خاص بودن خطاب قطعیت می بخشد، زمان ایراد این سخنان پس از جنگ جمل است. با توجه به این که حضرت این فرمایشات را پس از جنگ جمل بیان کردند، می توان دریافت که مقصود ایشان عایشه وزنان همسان او است و هرگز تمام زنان در اعصار گوناگون موردنظر نبوده اند.

2.5.3. عقرب یا گوهر؟ رمزگشایی از یک تشبیه چالشی در سخن امام علی

امام علی (علیه السلام) در سخنی فرموده اند: «زن عقرب است»؛ یعنی زن مانند عقربی است که نیش او در آغاز شیرین، اما مسموم است. در این بیان، ذَمّی شبیه به مدح نهفته است و این کلام حضرت بر تأثیر عمیق زنان در شادمانی و زیبایی زندگی دلالت دارد. در مقابل، پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) فرموده اند: «برای مرد مسلمان، پس از نعمت اسلام، هیچ بهره ای گران قدرتر از همسری مسلمان و پاک دامن نیست که در حضورش فرمان بردار باشد و در غیابش حرمت او را نگه دارد» (کلینی، کافی، ج 5، ص 928؛ تهذیب الاحکام، ج 7، ص 240) همچنین از پیامبر (صلی الله علیه وآله) روایت شده که از نشانه های سعادت مرد، داشتن همسری صالح است.

متأسفانه در طول قرن ها، از این سخن امام علی (علیه السلام) علیه بانوان استفاده ای ناصحیح شده است. درحالی که برای فهم درست این بیان، باید به عمق کلام و شرایط تاریخیِ سبب ساز آن توجه کرد تا مقصود واقعی حضرت روشن شود.

سخن امام علی (علیه السلام) به معنای بد دانستن زنان نیست، بلکه هشدار به مردان است تا فریب جاذبه های ظاهری را نخورند و به گناهانی که از نگاه به نامحرم آغاز می شود، آلوده نشوند. بر اساس نظر مشهور شارحان، نیش عقرب- برخلاف نیش زنبور- در ابتدا کم درد است، اما سمی و کشنده است؛ درحالی که نیش زنبور باوجود درد شدید، غالباً خطری جدی ندارد و حتی ممکن است مفید باشد. امام (علیه السلام) از این تشبیه استفاده کرده اند، زیرا نگاه به نامحرم در ابتدا

لذت آور است – به ویژه از سوی مرد به زن– اما اگر تداوم یابد، می تواند سبب عذاب الهی و تباهی زندگی دنیوی و اخروی گردد.

البته در این هشدار، بین زن و مرد تفاوتی نیست؛ اما ازآنجاکه معمولاً نگاه از سوی مرد آغاز می شود و جاذبه از جانب زن است، حضرت زنان را به عقرب تشبیه فرموده اند (جوادی آملی، زن در آیینه جلال و جمال، صص 287-289)؛ بنابراین، این تعبیر را باید در راستای حفظ حریم ها و پاسداری از عفاف دانست، نه تحقیر مقام زن.

ص: 47

2.5.4. غیرت: فضیلت یا رذیلت؟

امام علی (علیه السلام) در حکمت 124 نهج البلاغه می فرمایند:

«غَیرَةُ النِّسَاءِ کُفرٌ، وَ غَیرَةُ الرِّجَالِ إِیمَانٌ؛ غیرت زنان [گونه ای خاص از آن] کفر است و غیرت مردان نشانه ایمان.»

این روایت به ظاهر چالشی، نیازمند تحلیل دقیق مفهومی و توجه به بستر اجتماعی و کارکردی آن است. تفاوت بنیادین در اینجا ناظر به گونه های متفاوت غیرت و پیامدهای اجتماعی هر یک است:

1. غیرت مردان:

کارکرد: حراست از حریم خانواده، صیانت از عفاف و حفظ کیان روابط زناشویی در برابر تعارضات بیرونی.

مبنای شرعی: این نوع غیرت، ریشه در مسئولیت قوامیت مرد و وظیفه وی در پاسداری از خانواده دارد.

نتیجه: تقویت بنیان خانواده و جلوگیری از فروپاشی اخلاقی آن.

2. غیرت زنان گونه مذموم:

مقصود: منظور حضرت، غیرت ویرانگر و حسادت کورکورانه است که گاه در قالب مخالفت با تعدد زوجات مشروع (در چارچوب شرع) یا ایجاد محدودیت های غیرمنطقی در زندگی اجتماعی مرد نمود می یابد.

علت مذمت: این نوع غیرت، می تواند به مخالفت با احکام الهی (مانند جواز ازدواج مجدد در شرایط خاص) بینجامد و نظم خانواده و جامعه را بر هم زند. ازاین رو، در تعبیر شدید حضرت، به کفر (نه به معنای خروج از دین، بلکه به معنای نپوشاندن و نپذیرفتن حکم الهی) تشبیه شده است.

تمایز: البته این به معنای نفی غیرت مثبت در زنان نسبت به حریم خانواده نیست؛ بلکه ناظر به جلوه ای افراطی و مخرب است.

جمع بندی:

این سخن امام (علیه السلام) نه یک حکم کلی تحقیرآمیز، بلکه تحلیلی جامعه شناختی و اخلاقی از پیامدهای دو گونه متفاوت غیرت است. غیرت مردان، در چارچوب مسئولیت های شرعی، سازنده و حافظ نظام خانواده است. در مقابل، غیرت افراطی و مبتنی بر حسادت صرف در زنان (که ممکن است تا حد مخالفت با شریعت پیش رود) می تواند تخریب گر باشد. فهم این تمایز، کلید درک عمق این روایت بدون افتادن در دام تفسیرهای سطحی یا زن ستیزانه است.

ص: 49

2.5.5. تحلیل خطبه 80: پاسخ به فتنه جمل یا حکمی کلی درباره زنان؟

امام علی (علیه السلام) در خطبه 80 نهج البلاغه می فرمایند: «مَعَاشِرَ النَّاسِ إِنَّ النِّسَاءَ نَوَاقِصُ الْإِیمَانِ نَوَاقِصُ الْحُظُوظِ نَوَاقِصُ الْعُقُولِ...؛ ای مردم، زنان ازنظر ایمان، بهره مندی [از ارث] و عقل، ناقص اند...» (نهج البلاغه، ص 106)

این سخن که به ظاهر کلی و چالش برانگیز است، درواقع نیازمند تحلیل در چند سطح و با توجه به منابع تفسیری است تا از قرائتی سطحی و خارج از سیاق که به تحقیر جنس زن بینجامد، جلوگیری شود.

1. سطح اول: بافتار تاریخی و مخاطب شناسی؛ واکنشی به فتنه جمل

خاستگاه خطبه: بر اساس منابع معتبر مانند «نهج السعادة» و شرح «ابن ابی الحدید»، این خطبه بلافاصله پس از جنگ جمل و در واکنش مستقیم به رهبری و پیامدهای آن ایرادشده است (المحمودی، نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغ، ج 5، ص 226؛ ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج 6، ص 21).

مصداق محوری: امام (علیه السلام) در خطبه های مرتبط، لشکریان جمل را «پیروان شتری» و «سربازان زنی» خوانده اند. ابن ابی الحدید به صراحت تأکید می کند که تمام این خطبه رمزی به عایشه و عملکرد وی است. او با شرح مفصل حوادث جمل و ذکر نامه های نصیحت آمیز ام سلمه، نشان می دهد که تصمیم گیری فاجعه بار عایشه، خود تجلی عینی نقصان رأی و عقل (تدبیر) است.

نتیجه این سطح: این خطبه در درجه اول یک سخن موقعیتی است که هدفش نه صدور حکمی کلی که نقد شدید یک کنش سیاسی خاص (فتنه جمل) و هشدار نسبت به پیامدهای رهبری نامناسب است. شهید مطهری نیز حتی در

صورت استفاده از این سخن برای نفی صلاحیت سیاسی زنان، آن را ارشاد عقلی می داند، نه حکم شرعی الزام آور.

2. سطح دوم: تحلیل مفاهیم (نقصان ایمان، عقل و حظ) در چارچوب نظام اسلامی

حتی اگر فراتر از مصداق تاریخی به مفاهیم بپردازیم، باید این «نقصان» را نه به معنای کم ارزشی، بلکه به معنای تفاوت در مسئولیت، حقوق و ویژگی های طبیعی در نظام حکیمانه الهی دانست.

الف) نقصان ایمان: تفاوت در تکلیف، نه در عقیده

منظور: امام (علیه السلام) صراحتاً دلیل را «قُعُودُهُنَّ عَنِ الصَّلَاةِ وَ الصِّيَامِ» می دانند. در فرهنگ قرآن، گاه واژه «ایمان» بر عمل صالح خاص (نماز) اطلاق می شود (رجوع به تفسیر آیه 143 بقره)؛ بنابراین، «نقص ایمان» در اینجا به معنای تعلیق موقت یک عبادت به دلیل مصالح جسمی و روانی (حیض) است.

جبران حکیمانه: اسلام برای جبران این تعلیق موقت، راهکارهایی قرار داده است: قضای روزه، تشویق به ذکر و دعا در اوقات نماز و بلوغ زودتر دختران (حدود 6 سال قبل از پسران) که فرصت بیشتری برای عبادت و رشد معنوی به آنان می بخشد. این نشان می دهد هدف، تعدیل تکلیف مطابق با شرایط، نه تضعیف موقعیت معنوی زن است.

ترک به عنوان عبادت: ترک نماز و روزه در این ایام، خود امتثال فرمان الهی و عبادتی دیگر است.

ب) نقصان عقل: تفاوت در شهادت و ویژگی های روان شناختی

شهادت دو زن: این حکم فقهی که ریشه قرآنی دارد، عمدتاً ناظر به تجربیات اجتماعی متفاوت زنان در آن عصر (در امور مالی و تجاری) و نیز ایجاد توازن در شهادت است. این هرگز به معنای نادیده گرفتن عقل نظری، علمی یا دینی زنان نیست.

دیدگاه برخی شارحان: شارحانی مانند ابن میثم بحرانی (ابن میثم، «اختیار مصباح المساکین»، ذیل خطبه 80) و بیهقی کیذری (بیهقی کیذری، حدائق الاحقائق فی شرح نهج البلاغه)، با نگاهی تکوینی، بر غلبه عواطف و قوه شهوانی بر عقل عملی در زنان تأکید کرده و این را دلیلی بر نیاز به تکمیل از طریق سرپرستی مرد (قوامیت) می دانند. ابراهیم خویی نیز به ضعف استعداد طبیعی جسمانی برای پذیرش کامل روش های عقلانی محض (با استناد به آیه 282 بقره) و کم مایگی در معاشرت با خردمندان اشاره می کند.

ج) نقصان حظ (بهره): تفاوت در نظام اقتصادی خانواده

ارث نصف: این حکم، وقتی در کنار تکالیف مالی مرد (مهریه، نفقه) دیده شود، بخشی از یک نظام متوازن اقتصادی خانواده است که مسئولیت معیشت اصلی را بر عهده مرد می گذارد و در عوض، دارایی زنان را در امان نگه می دارد. خویی این را نشانه تکفل مرد و محافظت از زن می داند.

3. سطح سوم: نگاه تربیتی و هشدار اجتماعی

جمله پایانی خطبه («در کارهای نیکو بی چون وچرا اطاعت نکنیـد...») یک راهبرد تربیتی و مدیریتی برای جلوگیری از ایجاد توقع نابجا و سوءاسـتفاده در روابـط خانوادگی است. این همراه با تعبیر امام از زن به «ریحانه» (گل)، نشان دهنـده توجه به ظرافت و نیاز به مراقبت ویژه است، نه تحقیر.

جمع بندی نهایی:

خطبه 80 یک متن چندلایه است:

- در سطح تاریخی-سیاسی، عکس العملی تند به فتنه جمل و هشداری درباره عواقب رهبری نامناسب است.

- در سـطح حقوقی-تکلیفی، به تفاوت های طبیعی و تشـریعی بین زن و مرد در اسلام اشاره دارد که هدفش تنظیم روابط بر پایه حکمت، مصلحت و تکمیل نقش ها است.

- در سطح تربیتی، هشداری برای مدیریت عاقلانه روابط درون خانواده است.

فهم این خطبه بدون توجه به خاستگاه تاریخی آن و تمایز بین مفهوم نقصان به معنای تفاوت وظیفه ای و نقصان به معنای کم ارزشی ذاتی، به برداشتی ناقص و مخـدوش می انجامد. دیدگاه اسـلام به زن، با تأکید بر کرامت انسانی، تساوی در امکان قرب الهی و مسـئولیت پذیری متفاوت اما مکمل، درآیات و روایات فراوانی تبیین شده که این خطبه باید در ذیل آن کلان نظام تفسیر شود.

دقت در خطبه 156 نهج البلاغه در فهم بیشتر آنچه گذشت مفید است. فیض الاسلام در شرح خود بر خطبه 156، به تحلیل علل خروج و دشمنی عایشه نسبت به امام علی (علیه السلام) می پردازد. امام در این خطبه می فرمایند: «یاغی

شدن عایشه بر من، ازآن جهت است که سستی اندیشه زنان بر او چیره شده و کینه دشمنی در سینه اش همچون جوشش دیگ آهنگران به جوش آمده است.» (فیض الاسلام، ترجمه و شرح نهج البلاغه، ج 3، ص 88)

فیض الاسلام اسباب این کینه را برمی شمارد:

– بستن درهای مسجدالنبی: پس از دستور پیامبر (صلی الله علیه وآله) برای بستن درهای منازل متصل به مسجد، تنها در خانه امام علی (علیه السلام) بازماند.

– عزل ابوبکر از ابلاغ سوره توبه: پیامبر (صلی الله علیه وآله) ابتدا ابوبکر را مأمور ابلاغ سوره توبه به مکه کرد، اما سپس او را عزل و این مأموریت را به امام علی (علیه السلام) سپرد.

– حسد نسبت به فرزندان حضرت زهرا (سلام الله علیها): بی فرزندی عایشه در مقابل فرزندان متعدد فاطمه (سلام الله علیها) که پیامبر (صلی الله علیه وآله) آنان را فرزندان خود می خواند موجب حسادت وی شد.

امام (علیه السلام) تأکید می کنند که این خصومت، شخصی و ناشی از حسد است؛ چنان که اگر از عایشه می خواستند همان رفتار را با دیگری انجام دهد، امتناع می ورزید. بااین وجود، امام به حرمت پیشین او به عنوان همسر پیامبر (صلی الله علیه وآله) و یکی از «امهات المومنین» احترام گذاشته و او را مجازات نکردند و بازخواست نهایی را به خداوند واگذار نمودند؛ زیرا طبق آیه قرآن، اگر زنان پیامبر کار ناشایستی انجام دهند، عذابشان دوچندان است.

مرحوم ابراهیم بن حسین خویی با توجه به محتوای خطبه معتقد است امام (علیه السلام) در برخورد با زنان دشمن، اولویت را پرهیز از درگیری و آزار قرار داده اند. دلیل این امر، ناتوانی طبیعی زنان ازنظر جسمی (سلاح) و روانی (کم طاقتی در برابر مصائب) عنوان شده است. به باور او، همین ضعف است که گاه موجب

می شود زنـان به دشـنام گویی – که رذیلتی اخلاـقی است– روی آورنـد؛ بنابراین، دسـتور امام، مبتنی بر رعایت اخلاق جنگی و دوری از تحریک و آزار آنان است، حتی اگر آنان از جبهه دشمن باشند.

این خطبه، هم نقدی بر عملکرد یک فرد خاص در بستر تاریخ صدر اسلام است و هم الگویی برای رفتار کریمانه و عاقلانه با زنان، حتی در سخت ترین شرایط (جنگ) ارائه می دهد.

ص: 55

2.5.6. بررسی و نقد روایت «زن شر است»

در نهـج البلاغه از قول حضـرت علی (علیه السـلام) آمده است: «كُلُّ شَرٍّ فِي الْمَرْأَةِ، وَ شَرُّ مَا فِيهَا أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْهَا؛ همه چیز زن بد است و بدترین چیزی که در اوست، آن است که مرد را از او گزیری نیست» (دشتی، محمد، نهج البلاغه، ص 484)

در نگـاه اول، این روایت با سایر آموزه های اسـلامی درباره کرامت زن- و حتی با برخی روایات دیگر از معصومین (علیهم السـلام) -در تعـارض ظاهری قرار می گیرد. برای نمونه، از امام صادق (علیه السـلام) از پـدرانشان درباره زنان نقل شـده است: «أَكْثَرُ الْخَيْرِ فِي النِّسَاءِ؛ بیشتر خیر در زنـان است» (حرالعـاملی، محمـد بن الحسن، وسائل الشـیعه، ج 14، ص 11؛ و صـدوق، من لایحضـره الفقیه، ج 3، ص 243).

برای رفع این تعارض ظاهری، چند وجه تحلیل و نقد ضروری است:

1. تحلیل محتوایی و تفسیر احتمالی

برخی مفسـران کوشـیده انـد با ارائه تفسـیری خاص، تناقض را برطرف کننـد: منظور از «شـرّ بودن» زنان می تواند اشاره به مسـئولیت ها و دشواری های زنـدگی متأهلی باشد که بر دوش مرد می افتد (تأمین معاش، مدیریت خانواده). در این صورت، «شـرّ» نه صـفتی ذاتی برای زن که توصیفی از پیامدهای طبیعی مسئولیت پذیری در قبال خانواده است.

در مقابـل، «خیر بودن» زنـان نـاظر به برکات و آثار مثبت وجود ایشان است، ماننـد ایجاد آرامش روانی برای همسـر (سوره روم، آیه 21)، قدرت زادوولد و تداوم نسل و نقش تربیتی بی بدیل در خانواده.

این نگاه دوگانه درواقع به دو بُعد متفاوت وظیفه شناسی (که همراه با مشقت است) و برکت آفرینی (که همراه با خیر است) در نهاد خانواده اشـاره دارد. این امر برای زنان نیز صادق است؛ زیرا آنان نیز با ازدواج، بسـیاری از علایق شخصـی را به پای مسـئولیت های خانوادگی می گذارند.

2. نقد سندی و اعتبار روایت

با توجه به اهمیت این مسئله، ارزیابی اعتبار خود روایت گامی اساسی است:

اولاً: نهج البلاغه به عنوان یک کتاب گزینش شده و غیرتخصصـی در حدیث، ادعای جمع آوری تمام سـخنان قطعی الصدور از امام علی (علیه السـلام) را ندارد. سید رضی (رحمه الله) با معیارهای بلاغی گزینش کرده است، نه حدیث شناختی تمام عیار؛ بنابراین، نسبت دادن قطعی هر گزاره ای در نهج به امام، نیازمند بررسی سندی جداگانه است.

ثانیاً: محتوای این روایت – با تفسـیر ظاهری و مطلق آن– باهدف کلی شـریعت که تکریم انسان و به ویژه تأکید بر جایگاه رفیع زنان پارسا است (همچون الگوهای بی بدیلی چون حضـرت فاطمه و حضرت زینب علیهماالسلام) در تعارض آشکار قرار می گیرد. چگونه می توان باور کرد امام علی (علیه السلام) همسرش فاطمه زهرا (سلام الله علیها) یا دخترش زینب کبرا (سلام الله علیها) را مصداق «شر» بداند؟

ثالثاً: این تعارض محتوایی با اصول مسلم دینی، شبهه در انتساب آن را تقویت می کند و احتمال جعل یا تحریف در نقل را – دست کم در صورت بیـان – مطرح می سازد. ممکن است این تعبیر، قولی از دیگران باشـد که در کلام امام جامانـده، یا تشبیهی کنایی باشـد که بـدون درنظرگرفتن قرینه اش نقل شده است.

3. جمع بندی و نتیجه گیری

با درنظرگرفتن مجموعه شواهد:

– تفسیر محتوایی معقول، حمل این سخن بر دشواری ها و مشقات مسؤولیت های زندگی خانوادگی است، نه توصیف ذات زن. تعبیر «شر» در اینجا می تواند به معنای «امر دشوار و پرزحمت» باشد، نه «پلیدی ذاتی»

– بااین حال، اعتبار سندی این نقل خاص در هاله ای از ابهام قرار دارد و پذیرش آن به عنوان سخنی قطعی از امام علی (علیه السلام) با دلالت ظاهری و مطلقش با اصول کلامی و سیره عملی ایشان در تعارض است.

– روایت متعارض از امام صادق (علیه السلام) که «اکثر خیر در زنان است»، باسیل آیات و روایات مثبت درباره زنان هم سوتر است و وزن محکی برای ارزیابی قرار می گیرد.

نتیجه نهایی: به لحاظ روشمند، نمی توان به این گزاره منسوب به نهج البلاغه با صرف نظر از بررسی سندی دقیق تر به عنوان دلیلی برای شر ذاتی دانستن زنان استناد کرد. تحلیل محتوا آن را به وصف دشواری های زندگی مشترک نزدیک می کند و بررسی کلیت آموزه های دینی و سیره علوی، هرگونه قرائت تحقیرآمیز و ذاتی نگر از زنان را رد می کند. مراد نهایی را می توان این گونه جمع بندی کرد: زندگی خانوادگی و مسئولیت در قبال همسر و فرزند، اگرچه همراه با دشواری و «زحمت» است، اما این مشقت، ذاتیِ زن نیست، بلکه لازمه طبیعی تعهد و تکامل در پرتو این پیوند مقدس است.

ص: 58

3. زن در گفتمان انقلاب اسلامی

ص: 60

3. زن در گفتمان انقلاب اسلامی: تحلیل جایگاه و نقش زنان در اندیشه امام خمینی و مقام معظم رهبری

اشارة

یافته های این پژوهش حاکی از آن است که با توجه به تحلیل گفتمان بیانات و فضای عقیدتی رهبران انقلاب اسلامی- که پیروی از آموزه های اصیل اسلامی را سرلوحه رویکرد و رفتار خود قرار داده اند -می توان بر عظمت مقام زنان و تجلیل از دستاوردهای آنان تأکید کرد. رهبران انقلاب به صورت مداوم بر مقولاتی چون پایبندی به ارزش های اسلامی، کرامت انسانی، برابری در عین توجه به تفاوت های تکوینی، مقام رفیع مادری، شجاعت و تأکید بر حق و تکلیف زنان برای مشارکت در تعیین سرنوشت خویش تأکید نموده اند. آنان با ارتقای جایگاه زن در تمامی شئون زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی، بر این باورند که زنان باید عهده دار وظیفه ای خطیر در ساخت، حفظ و صیانت از نظم سیاسی مبتنی بر اسلام و ارزش های الهی باشند.

بر این اساس، در این نوشته، مهم ترین محورهای تکریم جایگاه زنان در کلام و اندیشه های امام خمینی (رحمه الله) و آیت الله خامنه ای (مدظله العالی) موردبررسی قرار می گیرد.

چه آنکه جایگاه زن در عصر پیش از انقلاب، متزلزل و شی گونه بوده است؛ اما پس از انقلاب اسلامی، زنان بابرکت نهضت اسلامی و تحت رهبری امام خمینی (رحمه الله) و مقام معظم رهبری، به عضوانی فعال، اثرگذار و صاحب کرامت در عرصه جامعه تبدیل شده اند. در تقابل با نظام های معنایی سنتیِ محدودکننده یا مدرنِ ابزارگرا، گفتمان انقلاب اسلامی زن را به عنوان سوژه ای فعال، آگاه، انتخاب گر و مسئول بازتعریف کرده و او را در مرکز مسئولیت های فردی و اجتماعی قرار داده است.

3.1. امام خمینی (رحمه الله) و احیای جایگاه زن: از کرامت اسلامی تا نقش آفرینی انقلابی

اشارة

کلام امام خمینی (رحمه الله)، به عنوان رهبری که از بالاترین سطح مشروعیت، اقتدار، نفوذ سیاسی و کنترل بر منابع مادی و معنوی در عرصه عمومی برخوردار بود، سهمی بی بدیل در تعریف و شکل دهی به سوژه جنسیتیِ بر ساخته شده در آستانه و دوران پس از انقلاب اسلامی ایفا کرد. این سوژه جدید، نه شباهتی به الگوهای مرسوم فقهیِ سنتی داشت و نه با انگاره های مدرنیستی حکومت پیشین همخوانی نشان می داد. این رویکرد نوین، هم زمان با اقامت ایشان در پاریس و در پاسخ به پرسش های مکرر خبرنگاران درباره جایگاه زن در نظام اسلامی آینده و سپس در دوران پس از پیروزی، در قالب دیدارها، سخنرانی ها و پیام های مستقیم خطاب به زنان، به وضوح تبیین و تأکید گردید.

بامطالعه گسترده متون سخنرانی ها، مصاحبه ها و پیام های امام خمینی (رحمه الله)، می توان مهم ترین محورهای معنایی گفتمان ایشان درباره زنان را حول مضامین کلیدی زیر صورت بندی نمود: آزادی اصیل، فعالیت سیاسی و اجتماعی، مجاهدت انسانی، ایثار و فداکاری، تعهد، عفت، تحول روحانی، وحدت کلمه، هوشیاری و شهادت طلبی.

امام خمینی (رحمه الله) با نگاهی فراتر از محدودیت های رایج، بر حضور فعال و مسئولیت پذیر زنان در تمام عرصه ها تأکید داشتند:

«بانوان ایران در این نهضت و انقلاب سهم بیشتری از مردان دارند... در تربیت [نسل] که اشتغال دارند، ... باز سهم بزرگی در این انقلاب دارند» (صحیفه امام، ج 14، ص 355).

ایشان قاطعانه اعلام می کردند:

«اسلام زن را مثل مرد در همه شئون دخالت می دهد... زنان باید در سیاست اساسی مملکت دخالت کنند... زن باید در سرنوشت خودش دخالت داشته باشد. زن ها در جمهوری اسلام رأی باید بدهند. همان طوری که مردان حق رأی دارند، زن ها حق رأی دارند» (صحیفه امام، ج 6، صص 300-301).

از دیدگاه امام، تحقیر جایگاه زن در دوره پیش از انقلاب، یک «خیانت بزرگ» بود که نیروی انسانی جامعه را تضعیف می کرد. ایشان بازتعریف اسلامی از زن را نه تنها یک حق که یک تکلیف برای ساختن جامعه می دانستند:

«همه ملت ایران، همه ملت ایران- چه بانوان و چه مردان- باید این خرابه ای که برای ما گذاشته اند بسازند. با دست مردِ تنها درست نمی شود؛ مرد و زن باید باهم این خرابه را بسازند». (صحیفه امام، ج 6، ص 301.)

امام خمینی (رحمه الله) بزرگ ترین دستاورد انقلاب را تحول کیفی ایجادشده در بانوان ایران می دانستند و حتی تأکید می کردند:

«اگر این نهضت و انقلاب اسلامی هیچ نداشت جز این تحولی که در بانوان و در جوانان ما پیدا شد؛ این یک امری بود که کافی بود برای کشور ما.»(همان، ج 14، ص 197.)

نکته بنیادین در نگاه امام، ترکیب نقش اجتماعی با اصالت خانوادگی بود. از دیدگاه ایشان، اهمیت والای زن در جامعه، فراتر از نقش آفرینی مستقیم اوست؛ زیرا بانوان «علاوه بر اینکه خودشان یک قشر فعّال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعّال را در دامن خودشان تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلّم بالاتر است... انبیا می خواستند که بانوان قشری باشند که آن ها تربیت کنند جامعه را و شیر زنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند» (صحیفه امام، ج 14، ص 197).

بنـابراین، گفتمـان امـام خمینی (رحمه الله) درباره زن، گفتمانی آزادی بخش، مسـئولیت ساز و تحول آفرین بود که با طرد هم زمان انگاره های سـنتیِ انفعال گرا و مدرنیستیِ ابزارگرا، الگوی زن مسلمان انقلابی را به عنوان سوژه ای فعال، عفیف، آگاه و نقش آفرین در همه سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی بنیان نهاد.

ص: 64

3.1.1. آزادی زنان در گفتمان امام خمینی (رحمه الله): از حق مداری تا تکلیف گرایی انقلابی

در گفتمـان امام خمینی (رحمه الله)، اسـلام ناب به عنوان منبعی اعتبار بخش و راه حل گرا برای تغییر و ارتقای وضـعیت زنان تعریف می گردد. ایشان با نگاهی فراتر از عبادات فردی، اسـلام را مکتبی جامع و در تقابل با سـکولاریسم حاکم بر بسیاری از کشورهای اسلامی می دانسـتند. منطق حاکم بر این گفتمان، ساختاری دووجهی از اندیشه و کنش را تولید می کند که در آن مبانی ایدئولوژیک اسلامی و مصالح ملی، اگرچه با جایگاهی متفاوت، در کنار یکدیگر قرار می گیرند.

از نگاه امام، زنان در حکومت اسلامی آزاد و دارای حقوقی هم تراز مردان هستند. ایشان تصریح می کنند:

«اسلام زن را از قید اسارت مردان بیرون آورده و آن ها را هم ردیف مردان قرار داده است.»(صحیفه امام، ج 5، ص 70.)

در این نگـاه، آزادی زنـان نه به معنـای رهـایی از قیود اخلاـقی که به معنـای آزادسـازی توانمنـدی هـای آنان برای حضور فعال در عرصـه سازندگی فرد و جامعه است. امام، زنان متعهد ایران را پیشـتازان مبارزه می دانست که «سد عظیم شاهنشاهی را در هم شکستند»(صحیفه امام، ج 12، ص 275.) و امروز «همدوش مردان در تلاش سازندگی خود و کشور هستند.»(همان)

ایشان بارد شبهات درباره محدودیت زنان در نظام اسلامی، بر حق و تکلیف حضور اجتماعی ـ سیاسی آنان پافشاری می کردند:

«ما می خواهیم زن به مقام والای انسانی برسد و زن باید در سرنوشت خودش دخالت داشته باشد.»(صحیفه امام، ج 6، ص 300.)

انـدیشه فقهی ـ سیاسـی امام، تفسـیری نوین از تعالیم اسـلام ارائه داد که حضور فراگیر و فعال زنان در عرصه های سیاسـی و اجتماعی را ممکن و ضروری می شمرد.

امام با تأکید بر این که «اسـلام یک دین سیاسـی است و همه چیزش سیاست است»، (صحیفه امام، ج 10، ص 15.) حق و تکلیف زنان برای دخالت در سیاست را همسان روحانیون می دانست:

«خانم ها حق دارنـد در سـیاست دخالت کننـد. تکلیفشان این است. روحانیون هم حق دارنـد در سـیاست دخالت کننـد. تکلیف آن ها است... زن نقش بزرگی در اجتماع دارد، زن مظهر تحقق آمال بشر است» (صحیفه امام، ج 7، ص 341).

در گفتمـان ایشان، سـیاست فقط مختص نهادهای حکومتی یا گروهی خاص نیست، بلکه به معنای شـرکت همگانی در تعیین سرنوشـت کشور است.

بدین ترتیب، امام خمینی (رحمه الله) با پیوند زدن سه مفهوم «اسـلام»، «سـیاست» و «زنان»، هم زمان دو انگاره رایج را به چالش کشید: یکی، مردانه تلقی کردن عرصه سـیاست و دیگری، جـدایی دین از سـیاست. گفتمان ایشان، آزادی زن را نه در گسـست از ارزش ها که در مسـئولیت پـذیری انقلابـی و حضور آگاهانه در چارچوب احکام اسـلامی تعریف کرد و الگویی از زن آزاد، متعهـد و نقش آفرین را بنیان نهاد.

3.1.2. جایگاه و منزلت اجتماعی زنان در اندیشه امام خمینی (رحمه الله): مشارکت مبتنی بر عفت و مسئولیت

در گفتمان امام خمینی (رحمه الله)، ضرورت حضور و فعالیت اجتماعی زنان در دوران استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی، جایگاهی محوری دارد. این تأکید در تقابل آشکار با موضع ایشان در دوران حکومت پهلوی قرار می گیرد که به دلیل فضای ناامن و اهداف انحرافی آن رژیم، با اشتغال و حضور اجتماعی زن به آن شکل خاص مخالف بودند. امام تصریح می کنند:

«البته شغل برای زن، شغل صحیح برای زن مانعی ندارد، لکن نه آن طوری که رژیم پهلوی می خواستند. آن ها نظرشان این نبود که زن اشتغالی پیدا بکند... نظرشان بر این بود که زنان را مثل مردها... از آن مقامی که دارند منحط کنند. نگذارند یک رشد طبیعی برای زن پیدا شود» (صحیفه امام، ج 16، ص 192).

از دیدگاه امام، صلاح و فساد جامعه ریشه در صلاح و فساد زنان آن جامعه دارد؛ بنابراین، حضور اجتماعی زن نه تنها یک حق که یک مسئولیت خطیر و تأثیرگذار است؛ اما آنچه مفهوم مشارکت اجتماعی زنان را در گفتمان امام از مفهوم مشابه در گفتمان مدرنیزاسیون پهلوی متمایز می سازد، اصل اساسی حفظ عفت عمومی است. در اندیشه ایشان، فعالیت های سیاسی و اجتماعی زنان باید در چارچوب حفظ شئون اسلامی و عفت صورت گیرد:

«خانم ها وظایف اجتماعی خودشان را و وظایف دینی خودشان را عمل بکنند و عفت عمومی را حفظ بکنند و روی آن عفت عمومی کارهای اجتماعی و سیاسی را انجام بدهند.» (صحیفه امام، ج 13، ص 93).

امام خمینی (رحمه الله) نقش زنان را در پیروزی انقلاب اسلامی ـ که اوج مشارکت سیاسی است ـ فراتر از مردان ارزیابی می کنند و می فرمایند:

«شما بانوان اثبات کردید که در صف جلو هستید. شما اثبات کردید که مقدم بر مردها هستید. مردها از شما الهام گرفتند. مردهای ایران از مخدرات ایران، از بانوان ایران عبرت گرفتند و تعلیم گرفتند؛ و مردان قم هم از شما بانوان عزیز عبرت گرفتند و تعلیم گرفتند. شما در صف جلو نهضت هستید». (صحیفه امام، ج 6، ص 358.)

ایشان با تجلیل از زنان انقلابی، جایگاه رفیع آنان را به عنوان مربیان نسل آینده یادآور می شوند:

«شماها به اسلام خدمت کردید... شما شیر مردان و شیر زنان در ایران تربیت می کنید. دامن شما دامن عصمت، عفت و عظمت است». (صحیفه امام، ج 6، ص 501)

جمع بندی:

در منظومه فکری امام خمینی (رحمه الله)، منزلت اجتماعی زن از طریق مشارکت فعال و مسئولانه در عرصه های گوناگون جامعه محقق می شود، اما این مشارکت باید دو شرط اساسی را دارا باشد:

1. برخاسته از رشد طبیعی و اصیل زن مسلمان و در راستای اهداف متعالی جامعه اسلامی، نه در چارچوب برنامه های تحمیلی و تحقیرآمیز.

2. همراه با حفظ عفت و حریم اسلامی، به گونه ای که حضور اجتماعی، موجب تضعیف ارزش های اخلاقی نشود، بلکه بر شکوفایی و تأثیرگذاری مثبت زن بیفزاید.

بدین ترتیب، امام خمینی (رحمه الله) الگویی از زن مسلمان فعال ارائه می دهند که هم زمان عفیف، متعهد، اثرگذار و پیشرو است و هم در عرصه خانواده و هم درصحنه اجتماع، نقش آفرینی می کند.

3.1.3. مقام مادری و نقش انسان سازی زن در گفتمان امام خمینی (رحمه الله)

در گفتمان امام خمینی (رحمه الله)، اگرچه زنان حق حضور در تمام عرصه ها را دارا هستند، اما مقام مادری جایگاهی بی بدیل و ویژه دارد. ایشان مادری را «شغل بزرگ»(صحیفه امام، ج 7، ص 464.)، «بزرگ ترین خدمت انسان به انسان »(صحیفه امام، ج 7، ص 446) که البته «هیچ شغلی به شرافت» آن نیست. (همان) می دانست. در منظر ایشان منزل مادران، منزل علماست (همان، ص 503.) از این منظر، مادر بودن و تربیت فرزندان، اصلی ترین وظیفه زن تلقی می گردد.

امام با نقد سیاست های دوران پهلوی که درصدد جدا کردن مادران از فرزندان بودند، هشدار می دادند:

«در طول این سلطنت، این ها کوشش کردند که مادران را از بچه ها جدا کنند... بچه ای که از مادرش جدا شد، پیش هر که باشد عقده پیدا می کند، عقده که پیدا کرد، مبدأ بسیاری از مفاسد می شود.» ایشان تأکید می کردند که «زن یکتا موجودی است که می تواند از دامن خود افرادی به جامعه تحویل دهد که از برکاتشان یک جامعه، بلکه جامعه ها به استقامت و ارزش های والای انسانی کشیده شوند» (صحیفه امام، ج 16، ص 192).

در نگاه امام، سلامت و اصالت جامعه درگرو تربیت صحیح در آغوش مادر است:

«اگر مادر منحرف باشد، بچه از همان توی دامن مادر منحرف بیرون می آید.»(همان، ج 7، ص 283.)

این نقش تربیتی و انسـان سازی، محور استراتژیک دیگری در انـدیشه امام است که به ویژه در شـرایطی چون دوران دفاع مقـدس تقویت و برجسته شد. ایشان با تجلیل از مقاومت زنان در مقابل استکبار فرمودند:

«چه افتخاری بالاتر از این که زنان بزرگوار ما... در مقابل ابرقدرت ها... در صف اول، ایستادگی و مقاومت از خود نشان داده اند، در هیچ عصری چنین مقاومتی و چنین شجاعتی از مردان ثبت نشده است.»(صحیفه امام، ج 16، ص 194.)

امـام خمینی (رحمه الله) بر این باور بودنـد که: «نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای اینکه بانوان علاوه بر خود که یک قشـر فعال در همه ابعاد هسـتند، قشرهای فعال را در دامن خود تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، از خدمت همه کس بالاتر است؛ این امری است که انبیا می خواستند.»(صحیفه امام، ج 14، ص 197)

جمع بندی دیدگاه امام در یک نگاه کلان:

شایـد بتوان محوری ترین ویژگی هـای منسوب به زن در انـدیشه امـام خمینی (رحمه الله) را در سـخنرانی ایشان خطاب به زنان قم در 13 اسفند 1357 مشاهده کرد که در آن جامعیت نگاه ایشان تبلوریافته است:

- کرامت و آزادی ذاتی: «خداوند شمارا باکرامت خلق کرده است، آزاد خلق کرده است.»

- حفظ عفت و حریم: «همه قوانین اسـلامی برای صـلاح جامعه است. آن ها که می خواهنـد زن ها را ملعبه مردان... قرار بدهند خیانت کارند.»

- نقد الگوی ابزارگرایانه: «زن ها گمان نکنند که این مقام زن است که باید بزک کرده بیرون برود... این عروسک بازی است نه زن.»

- مسئولیت اجتماعی و سیاسی: «زن باید شجاع باشد؛ زن باید در مقدرات اساسی مملکت دخالت بکند.»

- رسالت انسان سازی: «زن آدم ساز است؛ زن مربی انسان است... مادر خوب بچهٔ خوب تربیت می کند.» (صحیفه امام، ج 6، ص 301)

در منظومه فکری امام، زن مسلمان، هم مادرِ انسان ساز و هم کنشگر شجاع اجتماعی است که رسالت خود را در چارچوب ارزش های اسلامی و با محوریت اصالت خانواده و تربیت نسل به انجام می رساند.

ص: 71

3.1.4. انسان سازی زنان در گفتمان امام خمینی (رحمه الله): از آرمان گرایی تا نقش آفرینی اجتماعی

در گفتمان امام خمینی (رحمه الله)، نگاهی آرمانی و مبتنی بر کرامت ذاتی به زن وجود دارد. از دیدگاه ایشان، «زن نقش بزرگی در اجتماع دارد. زن مظهر تحقق آمال بشـر است. زن پرورش دهنده زنان و مردان ارجمند است. از دامن زن مرد به معراج می رود.»(صحیفه امام، ج 7، ص 341.) بر این اساس، امام زنان را نه به عنوان ابژه، بلکه به عنوان سوژه ای پیشـرو و مؤثر در فرآیند انقلاب و ساختن جامعه اسلامی می دانستند.

ایشان معتقـد بودند به برکت نهضت اسـلامی، «زن عضو مؤثر جامعه تا حدودی مقام خود را یافته است»(همان، ج 12، ص 275.) و در تقابل با اقلیتی که میراث فرهنگ طاغوت و «خودآرایی و حضور در مجالس عیش»(همان) هستند، اکثریت زنان جامعه «شیردل و متعهد، همدوش مردان عزیز به ساختن ایران عزیز پرداخته اند.»(همان)

محورهای کلیدی در گفتمان امام:

1. تلفیق نقش خانوادگی و اجتماعی:

امام خمینی (رحمه الله) در کنار تأکیـد بر حضور اجتماعی زنان، بر خانواده و نقش مادری به عنوان محوری اساسـی پافشاری می کردند. ایشان مادری را «بالاترین شغل»(صحیفه امام، ج 8، ص 90.) و نقش زن را به دلیل این وظیفه خطیر، «بالاتر از نقش مرد» می دانستند:

«برای اینکه بانوان علاوه بر اینکه خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از

خدمت معلم بالاتر است و از خدمت همه کس بالاتر است و این امری است که انبیا می خواستند.»(همان، ج 14، ص 197)

2. دیگری سازی و هویت سازی گفتمانی:

امـام با بازنمایی گفتمان رقیب (=گفتمان طاغوت و غرب گرایی که زن را به کالا و عروسک تقلیل می داد)، به تعریف هویت گفتمانی خود می پرداخت. دال های «آزادی»، «پیشـرفت» و «تمدن»، در گفتمان ایشان معنایی جدید یافته و در مفصل بندی اسلامی جای می گرفتند. ایشان بارد شبهات درباره محدودیت زنان در نظام اسلامی، بر حق مشارکت کامل آنان در همه شئون اجتماعی تأکید می کردند:

«ما می خواهیم زن به مقام والای انسانی برسد و زن باید در سرنوشت خودش دخالت داشته باشد.»(همان، ج 6، ص 300)

3. ایجاد امنیت خاطر و بسیج اجتماعی:

کلام امام برای زنان امنیت خاطر و مشـروعیت لازم برای حضور گسترده در عرصه عمومی را فراهم کرد. این امر موجب شد «خیل زنان از صنوف و طبقـات و سـنین مختلف» حضور در فعـالیت هـای اجتمـاعی و سیاسـی را نه تنها یک حق که یک وظیفه اساسـی تلقی کننـد و درصحنه انقلاب حاضر شوند.

دال مرکزی: حفظ عفت و دین داری

با توجه به مجموعه سخنرانی های امام، می توان «حفظ عفت و دین داری» را به عنوان دال مرکزی شکل دهنده به گفتمان ایشان درباره زنان در نظر گرفت. این اصل، چارچوبی برای تمامی معانی دیگر (حضور اجتماعی، آزادی، پیشـرفت) فراهم می کرد. در گفتمان سیاسی امام که ترکیبی از اراده الهی و اراده مردمی

است، زن مسلمان با پذیرش حاکمیت قانون خدا، به شهروندی فعال و تأثیرگذار تبدیل می شود که بر سرنوشت خود حاکم است.

سه گانه کلی دیدگاه امام درباره زنان:

- تبیین الگوی مطلوب زن مسلمان: تأکید بر شخصیت الگویی زنی که ضمن رعایت قوانین اسلامی، حضوری مؤثر و تعیین کننده در اجتماع دارد.

- توصیف وضعیت عینی و آسیب شناسی: بررسی وضعیت اجتماعی-فرهنگی زنان پیش از انقلاب و تبیین نقش ارزشمند آنان در نهضت اسلامی و جوامع مسلمان.

- ارائه راهبردها و رهنمودها: ارائه دستورالعمل های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی متناسب با زنان در مراحل مختلف نهضت و حکومت اسلامی.

جمع بندی:

گفتمان امام خمینی (رحمه الله) درباره زنان، گفتمانی آرمان گرا، هویت ساز و عمل محور بود که با محوریت عفت و دین داری، تربیت نسل و مشارکت کامل اجتماعی، الگویی از زن مسلمان انقلابی را ترسیم کرد که هم در خانه انسان مدار و هم در جامعه تاریخ می سازد. این نگاه، تقابلی آشکار با گفتمان ابزارگرایانه رژیم گذشته داشت و با ایجاد امنیت روانی، زنان را از حاشیه به متن تحولات اجتماعی-سیاسی ایران کشاند.

3.2. کرامت و هویت زن در گفتمان امام خامنه ای (مدظله العالی): عرصه های فردی، خانوادگی و اجتماعی

اشارة

مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله امام خامنه ای (مدظله العالی)، همچون امام خمینی (رحمه الله) و ائمه معصومین (علیهم السلام)، برای زن جایگاه و منزلت ویژه ای قائل هستند که در ادامه به مهم ترین ابعاد آن می پردازیم.

3.2.1. کرامت و هویت زن

اشارة

امام خامنه ای بر حفظ هویت و ارزش های اصیل زن مسلمان تأکیددارند که مهم ترین آن ها عبارت اند از: دین داری، حجاب، زنانگی، ظرافت و لطافت. ایشان زنان را به عفت، حجاب، پرهیز از اختلاط نامشروع و حفظ کرامت انسانی دعوت می کنند. درعین حال، بر حضور فعال و پیشروی زنان در عرصه هایی چون معنویت، علم، تحقیق، سیاست و اجتماع اصرار می ورزند. این نگاه جامع، تکلیف محور است: زن مسلمان موظف است هویت اسلامی خود را حفظ کند و در همه عرصه ها به پیشرفت و توسعه بپردازد.

ایشان با اشاره به آسیب پذیری تاریخی زنان در برابر تهاجمات، ظلم و نادیده گرفته شدن حقوقشان، جایگاه اسلام را در تضمین کرامت ذاتی و حقوق مشخص برای زنان برمی شمارند؛ حقوقی همچون حجاب، عفت، حقوق مالی، تحصیلی و اجتماعی.

در این نگاه، زنان در جایگاه های مادر، همسر و خواهر نیز از کرامت والایی برخوردارند و مسئولیت های مهم خانوادگی و اجتماعی بر عهده دارند. هرگونه تبعیض یا نادیده گرفتن حقوق زنان با این تعالیم اسلامی ناسازگار است.

به بیان ایشان، جامعه ای می تواند به سوی پیشرفت پایدار حرکت کند که در آن همه اعضا، ازجمله زنان، با احترام و عدالت برخورد شوند (بیانات در دیدار با بانوان، 26/10/1368. B2n.ir/ur7584).

هویت اسلامی زنان

هویت اسلامی زنان، بخشی حیاتی و سازنده در جوامع اسلامی است که مبتنی بر ارزش ها، اصول و تعالیم اسلام شکل می گیرد. از دیدگاه رهبر انقلاب، این هویت متشکل است از مجموعه ای از ارزش ها، باورها و اعمالی که زنان مسلمان بر اساس آن ها زندگی و تعامل می کنند. از ویژگی های اصلی این هویت می توان به این موارد اشاره کرد:

- احترام به خود و دیگران و به رسمیت شناخته شدن به عنوان افرادی صاحب کرامت.

- نقش فرهنگ سازی و تربیتی به عنوان مربیان خانواده و شکل دهندگان نسل آینده.

- رعایت و تقویت شاخصه هایی چون حفظ حجاب و عفت، تقوا، صداقت، صبر، عدالت، محبت، تعلق به خانواده و جامعه، تحصیل، فعالیت اجتماعی و خیرخواهی و همکاری جمعی.

تقویت این هویت، جامعه اسلامی را در بهبود شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و دستیابی به توسعه ای پایدار و پویا یاری می رساند و به ترویج صلح، عدالت و همبستگی کمک می کند (بیانات در دیدار بانوان، 30/06/1379. B2n.ir/wp7905).

عرصه های سه گانه منزلت زن:

از مجموع بیانات معظم له، سه عرصه متمایز ولی مرتبط برای منزلت و نقش آفرینی زن ترسیم می گردد که در هر یک، وظایف و مسئولیت های خاصی بر عهده اوست:

1. عرصه فردی: تمرکز بر رشد معنوی، علمی، شخصیتی و حفظ کرامت ذاتی.

2. عرصه خانوادگی: ایفای نقش بی بدیل به عنوان همسر، مادر و مدیر داخلی خانواده و تربیت نسل.

3. عرصه اجتماعی: حضور فعال، اثرگذار و مسئولانه در عرصه های علم، فرهنگ، اقتصاد، سیاست و اجتماع با حفظ چارچوب های ارزشی.

جمع بندی: گفتمان امام خامنه ای درباره زن، بر محور «کرامت محوری توأم با مسئولیت پذیری» استوار است. در این نگاه، زن مسلمان با حفظ هویت اسلامی (در قالب ارزش هایی مانند عفت و حجاب) و تلاش برای پیشرفت در همه عرصه ها (فردی، خانوادگی، اجتماعی)، هم کرامت خویش را پاس می دارد و هم به ساختن جامعه ای مترقی و عادلانه کمک می کند. این دیدگاه، زن را از موقعیت انفعالی و ابزاری خارج ساخته و او را به سوژه ای فعال، آگاه و تأثیرگذار در سرنوشت فردی و جمعی تبدیل می کند.

3.2.2. منزلت زن در عرصه فردی: خودسازی برای تأثیرگذاری اجتماعی

منزلت زن در عرصه فردی، به تربیت نفس، رشد معنوی و تکامل شخصیتی او بازمی گردد. از دیدگاه مقام معظم رهبری، در این عرصه میان زن و مرد تفاوتی وجود ندارد و هرکس به اندازه تلاش خویش بهره می برد. بااین حال، ایشان بر چند محور کلیدی برای رشد فردی زن مسلمان تأکید ویژه دارند:

1. رشد معنوی؛ عاملی تعیین کننده:

رهبر انقلاب با اشاره به الگوی آسیه همسر فرعون (که در قرآن به عنوان زنی مؤمن و الگو ستوده شده)، نشان می دهند که رسیدن به مقامات والا نه بر پایه نسب که حاصل تربیت معنوی و خودسازی فردی است. ایشان می فرمایند:

«زن فرعون نه پیامبر است، نه پیغمبرزاده است، نه همسر پیامبر است نه در خانواده هیچ پیامبری بوده است. تربیت معنوی و رشد و بالندگی یک زن او را به اینجا می رساند» (بیانات در دیدار با اعضای شورای فرهنگی-اجتماعی زنان، 04/10 / 1370. B2n.ir/yh1511).

2. ویژگی های زن مسلمان آرمانی در عرصه فردی:

از دیدگاه ایشان، زن مسلمان باید در این عرصه واجد این ویژگی ها باشد:

- طلب فرزانگی و علم خودسازی معنوی و اخلاقی

- مشارکت در جهاد و مبارزه (در معنای عام کلمه)

- بی اعتنایی به تجملات دنیوی

- حفظ عفت و عصمت به عنوان سپری در برابر تأثیرات مخرب بیگانگان (بیانات در دیدار بانوان به مناسبت میلاد حضرت زهرا (سلام الله علیها)، 25/09/1371. B2n.ir/xj3781).

3. محوریت قرآن و تأثیرگذاری چندجانبه:

مأنوس شدن با قرآن، نقشی محوری دارد. ایشان می فرمایند:

«اگر زن ها با قرآن مأنوس بشوند، بسیاری از مشکلات جامعه حل خواهد شد. چون انسان های نسل بعد در دامن زن پرورش پیدا می کنند و زن آشنای با قرآن و مأنوس با قرآن، خیلی می تواند در تربیت فرزند تأثیراتی داشته باشد» (بیانات در دیدار بانوان قرآن پژوه، 28/07/1388. B2n.ir/ke8476).

این بیان نشان می دهد رشد فردی زن، هرگز منزوی و بی تأثیر بر جامعه نیست.

جمع بندی:

در نگاه رهبر انقلاب، عرصه فردی برای زن، مقدمه و بستر نقش آفرینی اجتماعی و خانوادگی اوست. خودسازی و رشد معنوی زن، دو هدف متعالی را دنبال می کند:

1. کمال یابی خودِ او به عنوان یک انسان.

2. توانمندسازی او برای تأثیرگذاری عمیق بر نسل آینده و جامعه، به ویژه از مجرای تربیت فرزندانی آگاه و متخلق.

بنابراین، تلاش برای پیشرفت فردی، نه فقط یک حق شخصی که تکلیفی اجتماعی است که نتیجه آن، تعالی خود، خانواده و درنهایت کل جامعه خواهد بود. این نگاه، رشد فردی را از حصار خودمحوری خارج کرده و آن را به سرمایه ای برای پیشرفت جمعی تبدیل می کند.

3.2.3. منزلت زن در عرصه خانوادگی از منظر امام خامنه ای: مادری و همسری به مثابه مجاهدت و هنر متعالی

در گفتمـان مقـام معظم رهبری، عرصه خـانوادگی جایگـاهی محوری و بی بـدیل برای زن دارد. ایشـان بـا نگاهی ارزش آفرین، نقش های مادری و همسری را نه اموری معمولی که شغلی بزرگ، آینده ساز و معادل جهاد معرفی می کنند. نگاه ایشان نه نافی اشتغال اجتماعی زن است و نه به خانه داری با دیده تحقیر می نگرد، بلکه بر اهمیت کیفی این نقش ها در ساختن جامعه تأکید می ورزد.

الف) خانه داری و همسری: شغل بزرگ و رابطه ای بر پایه محبت

خانه داری: «یک شـغل است؛ شغل بزرگ، شغل مهم، شغل حساس، شغل آینده ساز... سرپا نگه داشتن یک زندگی مهم ترین کار برای یک زن است» (بیانات در دیدار مداحان، 11/02/ 1392. B2n.ir/fq9763؛ خطبه عقد، B2n.ir/sq2475.08/03/1381).

نقش همسـری: بایـد بر اساس محبت، وفاداری و رابطه عاطفی روزافزون اسـتوار باشـد تا زندگی مشترک تسـهیل شود (بیانات در نشسـت اندیشه های راهبردی، 14/10/ 1390. B2n.ir/kx6276).

ب) مادری: اوج هنر و مجاهدت زن

فرزنـد آوری: «یکی از مهم ترین مجاهـدت هـای زنـان و وظـایف آنـان است... هنر زن است» زیرا خداونـد تمام ابزارهای لازم (عاطفه، احساسات، اندام جسمانی) را به او داده است. (بیانات در دیدار مداحان، 11/02/1392. B2n.ir/fq9763).

تربیت: «مادر با رفتار، گفتار، عاطفه، نوازش، لالایی وزندگی کردن، فرزندان را به بهترین شکل تربیت می کند.» این وظیفه منحصراً بر عهده مادر است (بیانات در اجتماع بانوان خوزستان، 20/12/1375 . B2n.ir/er7108؛ نشست اندیشه های راهبردی، 14/10/1390).

ج) جایگاه مادری در مقایسه با سایر مسئولیت ها

رهبر انقلاب با قاطعیت اعلام می کنند:

«اولین و اساسی ترین و پراهمیت ترین شغل زن، مادری است. اگر رئیس جمهور هم بشود، اهمیتش به اندازه اهمیت مادری نیست... یک مادر خوب بودن، اهمیت و ارزشش از ریاست جمهوری هم بالاتر است.» (بیانات در جلسه پرسش و پاسخ در مسجد ابوذر تهران، 06/04/1360 .B2n.ir/wz1174)

ایشان مادر را «از هر سازنده ای، سازنده تر و باارزش تر»(بیانات در دیدار جمعی از زنان، 25/09/1371. B2n.ir/xj3781) می دانند، زیرا او «یک انسان والا به وجود می آورد.»(همان)

د) کرامت زن در همه جایگاه ها: از دختری تا همسری

دیدگاه رهبری، تکریم زن را به نقش مادری محدود نمی کند. ایشان با استناد به روایات، بر قداست زن در جایگاه دختر و همسر نیز تأکیددارند و مردان را به رعایت حقوق و پاسداشت مقام آنان فرامی خوانند. تعبیر «زن گل است» (بیانات در دیدار هزاران نفر از زنان و دختران، 12/09/404. B2n.ir/fu3572) در کلام ایشان، نمادی از این ظرافت و نیاز به مراقبت است.

ه) تساوی در انسانیت، تفاوت در کارکرد و طبیعت

مبنـای اساسـی در نگـاه ایشـان، تسـاوی ذاتی زن و مرد در انسـانیت و کرامت انسانی است. خطابات قرآن به هر دو جنس یکسان است و جنسـیت امری ثانوی محسوب می شود. بااین حال، تفاوت های طبیعی در جسم، روان و احساسات، منجر به تقسیم نقش ها و مسئولیت هـای مکمـل شـده است. نقش زن در این تقسـیم کـار، «مهم تر» ارزیـابی می شود. این تفـاوت هـا نه برای ایجاد تبعیض که برای تحقق هماهنگی و تکامل خانواده و جامعه است.

و) حضور اجتماعی با حفظ حریم و هویت

رهبر انقلاب بر حق و تکلیف حضور فعال و اثرگذار زنان در عرصه اجتماعی و سیاسی تأکیددارند، مشروط بر آنکه:

1. به رسالت محوری مادری و خانوادگی آسیب نرسد.

2. حریم های اسلامی (مانند پرهیز از اختلاط بی ضابطه) رعایت شود، زیرا اختلاط، هم ایمان و هم انسجام خانواده را تهدید می کند.

3. هویت و کرامت اسلامی زن (حجاب، عفت، عدم تبدیل شدن به ابزار یا کالا) محفوظ بماند.

ایشـان بـا اشاره به انحراف جنبش زنان در غرب که به نابودی خانواده انجامیـد، هشـدار می دهنـد که مبارزه برای حقوق، نبایـد به قیمت از دست دادن هویت و ارزش های اصیل باشد.

نتیجه گیری کلان: الگوی سوم زن

در گفتمـــان امـــام خـــامنه ای، زن مســـلمان ایرانی، «الگـوی سـوم»(پیـــام بـه کنگره ی هفـت هزار زن شـــهید کشـور، 16/12/1391. B2n.ir/xx6982) است؛ الگویی که نه زنِ منزوی و حاشـیه نشـین شرقی است و نه زنِ ابزار شده و جنسیت محور غربی. این الگو، زنی است که:

- عفیف، محجبه و شریف است.

- در متن و مرکز تحولات سیاسی و اجتماعی قرار دارد.

- سنگر خانواده را پاسداری می کند و سنگرهای جدید اجتماعی می سازد.

- تساوی در انسانیت و تفاوت در نقش های مکمل را به طور هم زمان محقق می سازد. (همان)

این نگاه، مادر و همسـر بودن را نه نقطه مقابل فعالیت اجتماعی که قـدرت بخش و عمق دهنده به آن نقش می داند و زن را به عنوان سازنده اصلی انسان و تمدن معرفی می کند.

مشاغل اجرایی افتخاری ندارد (بیانات در دیدار با جمعی از بانوان فرهیخته، 21/02/92).

ص: 83

3.2.3. منزلت زن در عرصه اجتماعی از دیدگاه امام خامنه ای: حضور مشروط و مسئولیت محور

دیدگاه مقام معظم رهبری درباره حضور زن در عرصه اجتماع و سیاست روشن و مبتنی بر اصولی متوازن است. ایشان با حضور فعال زنان در این عرصه موافق هستند، اما این موافقت مشروط به رعایت چند اصل کلیدی است که تعادل میان نقش های مختلف زن را تضمین می کند.

شرایط اساسی حضور اجتماعی زنان از دیدگاه ایشان:

1. اولویت و عدم تعارض با نقش خانوادگی:

از نگـاه رهبر انقلاـب، اشـتغال و فعالیت اجتماعی زن واجب یا لازم نیست. آنچه واجب است، حفظ فضای حیاتی و کیان خانواده است. ایشان تصریح می کنند:

«زن اگر خواست برود کار کند، این اشکالی ندارد، اسلام هم مانع نیست؛ اما این وظیفه او نیست... چیزی که واجب است، عبارت است از حفظ فضای حیاتی برای مجموع این خانواده.» (خطبه عقد، 08/03/1381. B2n.ir/nz7949).

بنابراین، فعالیت اجتماعی نباید کار اساسی زن (مدیریت خانه، همسری و مادری) را تحت الشعاع قرار دهد.

2. رعایت حریم های اسلامی و پرهیز از اختلاط نامشروع:

شرط دوم، رعایت جدی حدود شرعی در روابط زن و مرد است. ایشان بر مسئله «محرم و نامحرم» به عنوان یک اصل جدی در اسلام تأکید کرده و می فرمایند: «دومین مسئله، مسئله محرم نامحرم است که در اسلام جدی است» (بیانات در نشست اندیشه های راهبردی، 14/10/1390. B2n.ir/kx6276). حضور اجتماعی باید به گونه ای باشد که این حریم ها حفظ شود.

3. نگاه ارزشی به نوع اشتغال (افتخارآمیز نبودن صِرف مشاغل اجرایی):

نکته ظریف دیگر در دیدگاه ایشان، ارزش گذاری متفاوت بر انواع مشاغل است. مطابق بیانات رهبری، صِرف حضور در مشاغل اجرایی و مدیریتی، ذاتاً «افتخاری» محسوب نمی شود. (بیانات در دیدار جمعی از بانوان فرهیخته ی حوزوی و دانشگاهی، 21/02/1392. B2n.ir/ws2226). این بیان ناظر به پرهیز از ملاک قرار دادن موقعیت های اداری و ظاهری به عنوان شاخص اصلی پیشرفت و ارزش زن است. ارزش حقیقی در نوع خدمت، اثرگذاری و حفظ تعهدات اصیل نهفته است.

جمع بندی:

در گفتمان امام خامنه ای، حضور اجتماعی زن:

- مورد تأیید است و می تواند در قالب های متنوع اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و خیرخواهانه صورت گیرد.

- مشروط و مسئولیت محور است. این حضور نباید به هزینه کردن نقش بی بدیل خانوادگی بینجامد.

- چارچوب مند است و باید در حفظ حریم های اسلامی (به ویژه مسئله اختلاط) دقت شود.

- معنادار است و ارزش آن نه در کسب عناوین اجرایی که در خدمت رسانی همراه با حفظ هویت و تعهدات اصلی تعریف می شود.

- این نگاه، الگویی متوازن و عقلانی ارائه می دهـد که هم از انزوای زن جلوگیری می کنـد و هم از غلتیـدن به ورطه ای که در آن، هویت خانوادگی و ارزشـی فدای حضور صـرفاً صوری در اجتماع شود. زن مسلمان در این الگو، هم می سازد (خانواده و نسل) و هم می سازند (جامعه)، بدون آنکه یک سوی این معادله به فراموشی سپرده شود.

4. نتیجه و پیشنهاد

اشارة

ص: 88

4.1. جمع بندی نهایی: اسلام، امام علی (علیه السلام) و رهبران انقلاب اسلامی؛ احیای کرامت و تعیین نقش متعالی زن

اسلام با تحولی بنیادین، مقام زن را ارتقا داد و او را از وضعیت «کالای موروثی» و «موضوع معامله» خارج ساخت. این دین با رسمیت بخشیدن به رضایت در ازدواج و حق مالکیت زن بر مهریه، شخصیت حقوقی و انسانی مستقل برای زن قائل شد و آزادی عقیده و تصرف مالی را به عنوان سنگ بنای اصلاح جامعه برای او به رسمیت شناخت.

سنت علوی: تعقل، حریم و تفسیر موقعیتی

حضرت علی (علیه السلام) نیز با تأکید بر تعقل و خردورزی، زنان شایسته را سزاوار مشورت می دانستند. ایشان بر حفظ حریم میان زن و مرد نامحرم به عنوان عاملی پیش گیرنده از مفاسد تأکید داشتند. بسیاری از سخنان به ظاهر کلی درباره زنان ـــ به ویژه پس از واقعه جمل ـــ را باید در بافتار تاریخی و مخاطب شناسی خاص خود، عمدتاً ناظر به عملکرد عایشه و نه کل زنان، تفسیر کرد. سیره عملی و سایر سخنان امام (علیه السلام)، گواه ارج وقرب والای زن در منظومه فکری ایشان است.

گفتمان انقلاب اسلامی: تلفیق کرامت، مسئولیت و حضور آگاهانه

رهبران انقلاب اسلامی، امام خمینی (رحمه الله) و امام خامنه ای (مدظله العالی)، با تکیه بر مشروعیت فرهمند و مردمی و با ارائه خوانشی جامع، انقلابی و مکتبی از اسلام، توانستند قواعدی نوین در تکریم مقام زن نهادینه کنند. گفتمان آنان در تقابل با دو الگوی پیشین شکل گرفت:

1. الگوی سنتی محافظه کار: که نقش زن را منحصر به خانه و فاقد حق مشارکت اجتماعی می دانست.

2. الگوی مدرنیزاسیون غرب گرا: که با شعار برابری، زن را به ابزار جنسی و مصرفی تبدیل کرد و به قیمت نابودی کانون خانواده تمام شد.

شاکله گفتمان انقلاب اسلامی درباره زن را می توان در این محورها خلاصه کرد:

– تأکید توأمان بر کرامت ذاتی و مسئولیت های خطیر زن در عرصه های فردی، خانوادگی و اجتماعی.

– ترسیم الگوی زن مسلمان انقلابی به عنوان «الگوی سوم»؛ زنی که نه منزوی است و نه ابزار شده؛ هم عفیف و محجبه است و هم فعال، آگاه و پیشرو درصحنه های سیاسی و اجتماعی.

– اولویت دهی به نقش بی بدیل مادری و همسری به عنوان شغلی والا و آینده ساز، حتی باارزشی بالاتر از مسئولیت های اجرایی عالی.

– مشروط کردن حضور اجتماعی به عدم تعارض با نقش خانوادگی و رعایت حریم های اسلامی (به ویژه پرهیز از اختلاط بی ضابطه).

– تفسیری خاص از آزادی و برابری که در چارچوب عفت، معنویت و تعهد اسلامی معنا می یابد و زن را از دام ابزار شدگی و ابتذال غربی مصون می دارد.

نتیجه:

انقلاب اسلامی با بازگرداندن زن به اصالت اسلامی خویش، وضعیت شیء گشته پیشین را ناشی از انفصال از اسلام دانست. از این منظر، زن مسلمان انقلابی برای ایفای نقش های متعالی خود، می بایست هم زمان بر دو محدودیت فائق آید: محدودیت سنتیِ محروم کننده از حقوق و محدودیت غربیِ سوق دهنده به ابتذال. گفتمان رهبران انقلاب، زن را به سوژه ای تاریخی، آگاه، آزاد و مسئول تبدیل کرده است که هم در خانه انسان می پرورد و هم در جامعه تاریخ می سازد و در این مسیر، در کنار مرد و در بسیاری موارد پیشاپیش او حرکت می کند. این نگاه، دریچه ای تازه به موقعیت زنان گشوده و مسیری متعادل و مبتنی بر کرامت ذاتی را فرا روی آنان نهاده است.

4.2. پیشنهاد ها

بـا عنـایت به یـافته هـا و مباحث مطرح شـده در این پژوهش، پیشـنهاد می گردد علاوه بر تلاش های گسترده و ضـروری برای رفع نقایص موجود در جامعه و مقابله با تهدیدات کنونی و آتی علیه کیان نظام در حوزه ارتقای جایگاه و تکریم مقام زنان در سطوح سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، توجه ویژه ای به برنامه ریزی منسجم و زیرساختی در حوزه نظام فرهنگی جمهوری اسلامی ایران معطوف گردد.

دلیل این تأکیـد آن است که پیش از هرگونه اقدام عملی و قابلیت افزایی شـتاب زده (به تعبیری، تقویت پیش ساختارها)، ورود نسـنجیده به عرصه عملیات، حتی در خوش بینانه ترین حالت، تنها تأثیراتی مقطعی و سطحی خواهد داشت و در نگاهی واقع بینانه می تواند پیامدهایی نامتعادل یا حتی مخرب به همراه آورد.

محورهای کلیدی پیشنهادی برای برنامه ریزی منسجم:

– 1. بازتعریف و ترویج گفتمان زن متعالی انقلابی: تدوین و انتشار گسترده تر الگوی سوم زن (برآمده از گفتمان امام خمینی و مقام معظم رهبری) در قـالب های هنری، آموزشـی و رسانه ای، به گونه ای که در تقابل با الگوهای غربی و سـنتیِ ناکارآمـد، به عنوان گزینه مطلوب و جذاب برای نسل جوان نهادینه شود.

2. اصـلاح و ارتقای نظام آموزشـی: بازنگری در کتب درسـی و برنامه های آموزشـی مدارس و دانشـگاه ها برای انعکاس جایگاه واقعی و متوازن زن مسلمان در عرصه های فردی، خانوادگی و

– اجتماعی، با تأکید بر تلفیق علم آموزی با خودسازی معنوی و مسئولیت پذیری.

– 3. توانمندسازی فرهنگی ـ رسانه ای: آموزش و حمایت از تولیدکنندگان محتوا (فیلم سازان، نویسندگان، فعالان فضای مجازی) برای خلق آثاری که عمق نقش مادری و همسری را باشکوه حضور اجتماعی عفیف و اثرگذار زن به تصویر بکشد و از کلیشه های تخریبی یا سطحی نگر پرهیز کند.

– 4. تقویت نهاد خانواده به عنوان کانون اصلی: طراحی و اجرای برنامه های جامع مشاوره ای، آموزشی و حمایتی برای تقویت مهارت های زندگی خانوادگی، تعادل بخشی بین نقش های داخلی و خارجی زنان و تبیین مشارکت مسئولانه مردان در امور خانه و تربیت فرزند به عنوان ضرورتی اجتماعی.

– 5. ایجاد سازوکارهای نظارتی و حمایتی هوشمند: تدوین قوانین و مقرراتی که هم زمان از حقوق خانواده محور زنان (مانند حمایت از مادران شاغل، مبارزه با آزارهای جنسی در محیط کار) و از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی آنان در چارچوب ارزشی حمایت کند و از اختلاط های آسیب زا جلوگیری نماید.6. گفت وگوی علمی و نخبگانی مستمر: تشکیل کارگروه های تخصصی متشکل از علما، جامعه شناسان، روان شناسان و فعالان حوزه زنان برای پایش مستمر چالش ها، بازخوانی تجربیات و ارائه راهکارهای بومی و عملیاتی همسو با مبانی دینی و شرایط اجتماعی ایران.

جمع بندی پیشنهاد ها:

حرکت در مسیر ارتقای جایگاه زنان، نیازمند مهندسی فرهنگی دقیق و برنامه ریزی بلندمدت است تا اقدامات، نه صرفاً واکنشی و مقطعی، بلکه زیرساختی، پایدار و هویت ساز باشند. هدف نهایی باید ترسیم و تحقق الگویی باشد که در آن، زن مسلمان ایرانی، در اوج کرامت، تعهد و تأثیرگذاری، هم خانواده را می سازد و هم در ساختن تمدن نوین اسلامی پیشگام است.

ص: 94

فهرست منابع:

اشاره

قرآن

نهج البلاغه

کتاب:

ابن ابی الحدید، ابو حامد؛ شرح نهج البلاغه، کتابخانه‌ی عمومی آیت الله مرعشی. نجفی، قم، 1337.

امام خمینی، صحیفهٔ امام، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، بی تا.

انصاری قمی؛ محمدعلی، ترجمه نهج البلاغه،1386 ه.ق

اوحدی، محمدرضا، 1001، داستان از زندگی علی (علیه السلام)، بی جا، بی تا.

بحرانی؛ میثم ابن علی ابن میثم، «اختیار مصباح المساکین»، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، 1366.

بیهقی کیذری، قطب الدین محمد بن حسن؛ حدائق الاحقائق فی شرح نهج البلاغه، بنیاد نهج البلاغه انتشارات عطارد، قم، نوبت اول، 1375.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم، 1395.

جعفری؛ سید محمدمهدی، زندگانی تحلیلی امام علی (علیه السلام) و پیشینه صدور نهج البلاغه، انتشارات دارالحدیث، قم، 1396.

جعفری؛ محمدتقی، شرح نهج البلاغه،1376 ش.

جمعی از خواهران طلبه، زن از دیدگاه ادیان و مکاتب،1379.

جوادی آملی، روش های تحقیق در اسناد و مدارک نهج البلاغه، نشر امام علی (علیه السلام)، 1368 ش.

_____، شریعت در آیینه معرفت، مرکز فرهنگی رجاء، 1369 ش.

_____، عبدالله، زن در آینه جمال و جلال، تهران، اسراء، 1379.

حرّ العاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، 1385.

خویی، ابراهیم بن حسین؛ الدره النجفیه، بی جا، بی تا.

دشتی، محمد، نهج البلاغه، 1381 ش.

راوندی؛ قطب الدین، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه، قم، 1405 ق.

سیوطی، جلال الدین، اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة، دار الکتب العلیمة، 1395 ه.ق.

شوشتری؛ محمدتقی، بهج الصباغه، تهران، امیرکبیر، 1376 ش.

شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، محقق، مصحح، غفاری، علی اکبر، قم، دفتر انتشارات اسلامی، 1413 ق.

_____، من لا یحضره الفقیه، محقق: علی اکبر غفاری، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ، قم ، دوم، 1413 ق .

شیخ طوسی؛ أبی جعفر محمد، التبیان فی تفسیر القرآن، تحقیق و تصحیح قصیر العاملی، أحمد حبیب، 1271 ه.ق

طبرسی؛ فضل بن حسن، مجمع البیان، مؤسسه الأعلمي للمطبوعات - بیروت، 1415 ق.

عیسی فر، احمد، زنان نامدار شیعه، رایحه عترت، 1383 ش.

فهیم، مرتضی، چهره زن در آئینه قرآن، سید الشهداء، قم، 1371 ش.

فیض الاسلام؛ علی نقی؛ ترجمه و شرح نهج البلاغه، نشر اعتماد، تهران، 1379 ش.

مجلسی؛ محمدباقر، بحار الأنوار، دار إحیاء التراث العربي ، بیروت ، دوم،1403 ق .

محدث نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل،، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، قم ، 1408 ق .

محمودی؛ محمدباقر، نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغة، مطبعة النعمان، نجف، 1380.

مطهری، مرتضی، مرتضی؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ انتشارات صدرا، تهران،

مقالات:

اوحدی حائری؛ پروین دخت، رجبعلی؛ کاظم حاجی، «جایگاه زنان در عصر امامت امام علی (علیه السلام)»، بانوان شیعه، سال پنجم، شماره 17 ،1387ش.

برقعی؛ زهره، «جایگاه حقوقی زن در نهج البلاغه»، نشریه نهج البلاغه (پژوهش های نهج البلاغه)، ش 10-9، 1383 ش.

صارمی گروی؛ سکینه، مجیدی؛ محسن، «جایگاه زن در نهج البلاغه»، فصلنامه زن و فرهنگ سال چهارم، شماره 13، پاییز 1391 ش.

طیبی؛ ناهید، «باز پژوهی دیدگاه امام علی علیه السلام درباره عقل زنان با تأکید برخطبه 80 نهج البلاغه»، مطالعات اسلامی زنان و خانواده، دوره سوم، پائیز و زمستان 1395 ش.

نظر بیگی، جامعه شناسی زبان در تبیین جایگاه اجتماعی زن در خطبه 80 نهج البلاغه، دو فصلنامه علمی-تخصصی آموزه های نهج البلاغه، سال اول، شماره اول،1394 ش.

درباره مرکز

بسمه تعالی

جَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملا مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیباني مي‌شود.

براي خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک 129/34- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 88318722 ـ 021

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹